Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP OG NIELS ÅGE NIELSEN

Tyvetredje bind – hæfte 3–4

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

MCMLXIII

INDHOLD

Axel Westh: Kirken og almuesamfundet i Danmark..... 81–96

Tony Feitsma: Sproglige berøringer mellem Frisland og Skandinavien..... 97–121

Skautrup: Jyske ord..... 122–126

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning Årsberetning for 1962..... 127–128

Indsendt litteratur

Ulla Albeck: Dansk Stilistik. 4. Udg. 1963. – *Gunnar Andreasen:* Hvad gør vi ved jorden. Særtr. af kronik i Aktuelt 27/12 1962. – *Samme:* Synspunkter om valutabalancen. Særtr. – *Georg Andrésen:* Den gamle Bys teater. – *Gösta Bergman:* Rätt och fel i språket. (Skr. utg. av Nämnden för svensk språkvård. 26). – *Samme:* Om š-ljudet. Særtr. af Nysvenska studier. – *Mogens Blegvad:* Tværvidenskab i Tammerfors. (Informationsbulletin fra Nordisk Sommeruniversitet 1962–63. Nr. 3). – *Inger M. Boberg:* Dansk folketradition. 1962. – *Karl-Hampus Dahlstedt:* Det svenska Vilhelminamålet. 2. Kvantitet, apokope. A–B. – *Paul Diderichsen:* Elementær dansk grammatik. 3. udg. 1962. – *Bertil Ejder:* Var på din vakt! Om några ord med betydelsen 'vaktsttälle', 'vårdkase' o. dyl. Særtr. af Sydsvenska Ortnamnssällskapets årsskrift. 1961–62. – *Aslak Fjernedal:* Målet i Iveland. Særprent av Iveland II. 1962. – *L. Ch. Th. Frølund:* Maabjærg Sogn før og nu. Optrykt 1962. – *Vilhelm de Geer:* Svenska språkets engelska sjuka. 1962. – *Lars Huldén:* Verbet »se« i Bellmans diktning. Særtr. af Finsk Tidskrift. – *Ingemar Ingers:* Ortnamn i Lund. 1962. – *Sven B. F. Jansson och Elias Wessén:* Gotlands runinskrifter. Första delen. 1962 (Sveriges runinskrifter. XI). – *Arnulf Johnsen:* Syntaksen i Kristiansands bymål. 1962. – *Aage Kabell:* Indledning til svensk metrik. (Skr. utg. av Inst. för nordiska språk vid Uppsala Universitet. 12). – *Johs. E. Tang Kristensen:* Portrætmaleren Ole Magnus Rasch 1783–1862. Særtr. af Fra Himmerland og Kjær Herred. – *Johan Krohn:* Peters Jul. Med tegninger af Otto Haslund og Pietro Krohn. Gengivet efter den første udgave 1866. Med en indl. af H. P. Rohde. – *Johan Lange:* Kodriver, kusymre, simmer og sippa. Et par nordiske plantenavne til Primula og Anemone. Særtr. af Acta phil. Scandinavica. – *Samme:* Løg – Laukar. Særtr. af Sprog og Kultur. – *Samme:* Blå Bodel – Tanmarkar But. Særtr. af Sprog og Kultur. – *K. G. Ljunggren:* Lis Jacobsen. Særtr. af Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1962. – *K. G. Ljunggren* och *S. Benson:* Litteraturkrönika 1961. Særtr. af Arkiv. – *Chr. Matras:* Blak (Serum Butyri). Særtr. af Fróðskaparrit. 1962. – *J. Chr. Myrhøj:* En dag i Vitskøl kloster. – *C. F. Møller:* Journalistkursus Århus, Institut og kollegium for syge- og sundhedsplejersker, Århus Tandlægehøjskole. Særtr. af Arkitekten. 1962. – *Magnus Olsen:* Edda- og skaldekvad. Forarbeider til kommentar. I–V. 1960–62. (Avh. utg. av Det no. Vid.-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. Klasse. Ny serie). – *Rolf Pipping:* Ordspråksstudier. II. 3A. Særtr. af Studier i nordisk filologi. 1962. – *K. Ringgaard:* The Pronunciation of a Glottal Stop. Særtr. af Phonetica. 8. 1962. – *Samme:* A. Grøn. En dialektforsker fra Agger i hundredåret for hans fødsel. Særtr. af Hist. Årb. for Thisted amt. 1961. – *Samme:* Sprog. Særtr. af Sesam. – *J. Sahlgren:* Alte schwedische Flussnamen. Særtr. af VI. Internationaler Kongres für Namenforschung. Kongressberichte 1960 – *Samme:* Namnet Uppland Særtr af Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1961 – *Samme:* Söököjan Særtr. af Värmland vår hembygd. V. – *Else Kai Sass:* Thorvaldsens Portrætbuster. I. 1963. – *August F. Schmidt:* Bemærkninger om Salling Nørre Herred. Særtr. af Skivebogen 1960. – *Samme:* Fra Rødding Herred. Særtr. af Skivebogen 1962. – *Samme:* Fattigfolk. Særtr. af Dagligliv i Danmark I. 1963. – *Emanuel Sejr:* En patriarkalsk købmandsfamilie. Særtr. af Erhvervshistorisk Årbog 1961–62. – *Samme:* Konsul J. M. Mørk. Særtr. af Erhvervshistorisk årbog 1961–62. – *Samme:* Århus vestindiske Handels Selskab. Særtr. af Erhvervshistorisk årbog 1961–62. – *Vagn Steen:* Förord til Gyntiana. Særtr. ur grafisk portfölj av Leif Knudsen. – *Mattis Størssøn:*

(Fortsættes omslagets side 3.)

SPROG OG KULTUR

UDGIVET AF

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

VED

PETER SKAUTRUP OG NIELS ÅGE NIELSEN

Tyvetredje bind

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

MCMLXIII

INDHOLD

Side

Johan Lange: Løg-Laukar. Studier over en ordgruppe i nordiske sprog 1–27

Johan Lange: Blå Bodel – Tanmarkar But 28–32

V. J. Brøndegaard: Sports-overtro 33–77

Harry Andersen: Vejmanden igen 78

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning.
Årsberetning for 1961 79–80

Axel Westh: Kirken og almuesamfundet i Danmark 81–96

Tony Feitsma: Sproglige berøringer mellem Frisland og Skandinavien 97–121

Peter Skautrup: Jyske ord. 7. førmersinde. 8. førrum. 9. averlang 122–126

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning.
Årsberetning for 1962 127–128

KIRKEN OG ALMUESAMFUNDET I DANMARK

ET BIDRAG TIL BELYSNING AF PROBLEMET

Af *Axel Westh.*

Hvorledes forholdt den tro, der prægede bonden i den gamle fællesskabslandsby, sig til kirkens handlinger og lære?

Den ældre kirkehistorie har ikke meget at svare på dette spørgsmål. Man berettede hovedsageligt om kirkeinstitutionens historie, kirkens betydende mænd og forholdet til den almindelige samfundsudvikling. Når man kom ind på det nævnte spørgsmål, gjorde man sig ofte skyldig i, som Linderholm har udtrykt det, at sætte lighedstegn mellem kirkens og folkets anskuelse og livspraksis. Man overså, at der levede rester af katolsk religiøsitet og af førkristen tro og livspraksis[1]. Den nyere kirkehistorie har gjort studieområdet bredere og søger at se sammenhængen mellem kirkehistorien og geografiske, sociale og folkloristiske foreteelser[2]. Men til trods for denne ændring kommer kirkehistorikeren vanskeligt ind på livet af bonden i almuesamfundet, der er uberørt af vækkelse og traditionsbrud, fordi det almindelige arkivalske materiale svigter. Dette kan man da også fra kirkehistorisk side møde udtryk for[3].

Spørgsmålet er da, om det ikke ved hjælp af folkloren skulle være muligt at trænge frem til en forståelse af forholdet mellem kirken og bondens trosverden. Vi vil her forsøge at fremsætte nogle overvejelser vedrørende dette spørgsmål og søge at belyse disse overvejelser og deres resultat ved en henvisning til en række skikke og sagn, der giver udtryk for bondens syn på kirke og præst, og som illustrerer forholdet mellem bondens tro og kirken.

Når det går an således at udtale sig i al almindelighed om almuens tro, hænger det sammen med ensartetheden i bondesamfundet. Landsbyens indbyggere var fællesskabsmennesker, ikke individualister. Der var et ensartet præg i arbejdsforhold, skikke, tro og forestillinger. Det er dette fællespræg, reformerne begynder at rokke ved, da de indledes i sidste halvdel af 1700-tallet[4]. Men selvom nyt kommer op, udryddes det gamle jo ikke på een gang, og derfor har berettere fra op mod vor tid kunnet give os et indblik i, hvorledes livspræget var i almuesamfundet. Det er næppe forkert at antage, at man gennem den nedtegnede overlevering får et indblik i, hvad der prægede bondesamfundet i det tidsrum, man har kaldt frygtens århundreder, c. 1300–c. 1800. Om end enkeltheder er varieret og nye enkeltforestillinger optaget, har grundpræget været det samme i dette tidsrum.

Kilder til vort emne er da først og fremmest overleveringen fra den gamle landsby, således som den foreligger i landsbyernes vider og vedtægter og andre skriftlige udsagn og i den mundtlige overlevering, hvis nedtegning begyndte med Thiele. Herudover må vi søge at klargøre os, hvorledes de embedsmænd, der er kommet i berøring med landsbyen, har opfattet bondens trosverden. Det drejer sig selvfølgelig næsten udelukkende om udtalelser af gejstlige.

Når vi begynder med den sidste gruppe, kan først nævnes biskoppernes visitatsoptegnelser[5]. De siger ikke meget til belysning af vort emne. Man konstaterer trofastheden overfor kirken, selvom der er undtagelser, og er vel stort set tilfreds med ungdommens kundskaber. Vi møder et billede af landsbyen, der holder kirken i hævd, søger gudstjenesten, omend mod slutningen af perioden i mindre grad end før[6], er oplært i og ofte kan gøre rede for kirkens tro[7]. Men biskoppernes officielle beretninger siger af gode grunde intet om, hvilke tanker og forestillinger bonden forbandt med kirkens forkyndelse og handlinger. Mere givende er, hvad en række landsbypræster har fortalt om deres menigheder. En del af 1700-tallets præster har jo yttret sig skriftligt om deres sogne. Vi kan minde om Niels Blicher, Joachim Junge, Rasmus Møller og først og fremmest Erik Pontoppidan. Rasmus Møller kender bondens tro på hekse og kloge mænd og en række magiske midler, der kan afværge forskellige onder. Man troede på gengangere og meget andet, men denne overtro boede side om side med den dybeste religiøsitet[8]. Niels Blicher taler ligeledes om hekseri og spøgeri, om magiske riter og nævner specielt troen på manepræster, fanden som fjerde hjul, præsters evne til at binde tyven, standse ilden osv. Samtidig er bondens holdning præget af resignation, skæbnetro[9]. Joachim Junges iagttagelser siger det samme som Blichers og Møllers. Samtidig fremhæver han, at karakteristisk er den blinde tillid til »udvortes« handlinger[10]. Pontoppidan finder også, at bonden er tilfreds med at overholde de ydre former. Han mener, at det karakteristiske i denne indstilling er tilliden til gjort gerning og finder heri en rest af katolicisme. Han nævner desuden, hvorledes man stadig bruger papistiske bønner, bruger sakramenterne som lægemiddel, regner med varsler osv. Muligvis er Pontoppidans skrift farvet af hans pietistiske indstilling, skriftet er et vækkelsesråb: væk med den gamle tro og stræb efter levende tilegnelse af den sande, men der er sagt noget karakteristisk om bondens indstilling med ordene om, at denne er præget af tilliden til gjort gerning[11].

For retfærdigheds skyld må vi erindre om, at det ikke blot var bønderne, der var præget af overtroens og magiens verden. Præsterne var det også, mange steder langt op i tiden. Georg Hansen har givet karakteristiske eksempler herpå[12].

Det, der efter de overleverede udtalelser er karakteristisk for bondens indstilling, er da, at han er trofast overfor kirken, præget af fromhed, hvilket vel nærmest må forstås som villighed til at finde sig i det, der er bestemt af skæbnen, himlen. Men hans hverdag er præget af den vidt udspundne overtro.

De vigtigste kilder til belysning af vort emne er imidlertid vidnesbyrd fra almuen selv. Direkte udtalelser er der naturligvis meget få af. Breve om kristelige emner fra bondens hånd findes så godt som aldrig i ældre tid. Har nogen overfor myndighederne

måttet redegøre for deres religiøse anskuelser, har de som regel repræsenteret et særstandpunkt. De kristelige udtalelser, der findes, er oftest stereotype og formelagtige[13].

Mod slutningen af fællesskabslandsbyens tid fandtes der andagtslitteratur i en del af hjemmene. Det kunne være et vidnesbyrd om, at man nogle steder var ivrige efter at fordybe sig i kristentroen. Omkring 1735–55 fandtes andagtsbøger i $^1/_8$ af gårdene under 19 jyske godser af forfattere som Jens Dinesen Jersin, Johs. Lassenius og H. Hvalsøe. Samtidig fandtes en del bibler eller eksemplarer af Ny Testamente. Omkring 1775 er antallet af skrifter forøget. Spørgsmålet er dog, hvor stor vægt man kan tillægge forekomsten af denne andagtslitteratur og af bibelen. Strengt taget oplyser det ikke andet, end at man nogle steder har haft bestemte skikke med oplæsning af bibelafsnit og andagtsstykker. Men det har ikke været almindeligt, og de steder, det fandt sted, kan man næppe regne med, at udbyttet har været særlig stort, da den yderst ringe læsefærdighed har hindret en virkelig forståelse[14]. Det turde også være et spørgsmål, hvor meget kristendomsundervisningen har betydet, udover at man lærte en række remser udenad.

Man har overvejet, om degnenes testamenter kunne fortælle et og andet i tilknytning til vort emne. Men det gælder, som det gjaldt ved de få kristelige udsagn: de er stereotype, siger kun, hvad der ifølge sæd og skik skal siges ved dødsfald. De er lidet oplysende om den tro og indstilling, der faktisk var[15].

Landsbyens vider og vedtægter giver naturligvis først og fremmest oplysning om en række praktiske forhold i landsbyen[16]. Men der er også bestemmelser af religiøs, kirkelig art. Også her får vi indtryk af trofasthed overfor kirken. For eks. understreges flere steder pligten til kirkegang[17]. Der skal udvises sømmelig opførsel i kirken. Man må ikke bande og sværge[18]. Helligdagsarbejde er forbudt[19]. De unge skal flittigt sendes til overhøring. Man skal afholde sig fra svir og bærme[20]. Selvom der naturligvis er mange eksempler på, at disse og lignende bestemmelser ikke blev overholdt, viser de dog, at man følte det i sin orden at respektere kirkens krav. Nu er landsbyens vedtægter nok flere steder ført på papiret af præster og degne, og man kan måske ikke gå ud fra som givet, at det altid er landsbyens egne synspunkter, vi træffer på. Men landsbyen har ialtfald ikke følt det som noget urimeligt, at disse bestemmelser om overholdelse af de kirkelige krav kom med i den lokale grundlov.

Nærmere en forståelse af vort emne kommer vi, når vi møder, hvad der er overleveret i Nylarsker bylov. Det fremgår af denne, at den kristne præst har overtaget den hedenske præsts opgave. Han er med sine salmer og kristne bønner trådt i stefor den hedenske thul med hans indvielse af gildesskålerne til Odin, Njord, Frøy osv. Indvielsen af øldrikningen og hensigten hermed, lykke, velsignelse og fremgang for sognefolket er i kristen tid blevet ved at være den samme som i hedensk tid. Ordene er blot ændret ved overgangen først til katolicisme og siden til lutherdom. Synet på præsten som den, der med sine ord og handlinger fremmede det gode og afværgede det onde, har i grunden været det samme gennem seklerne[21].

Til disse skriftlige oplysninger kommer så den mundtlige overlevering af sagn og

trosforestillinger. Man har diskuteret, hvorledes man bedst kunne inddele sagnene i passende grupper[22]. En helt tilfredsstillende systematisk inddeling synes det vanskeligt at nå frem til, men for vort formål er inddelingen i mytiske og historiske sagn tilstrækkelig. Vi vil her hovedsagelig tænke på de mytiske sagn og de dermed beslægtede forestillinger. Disse tegner for os billedet af det åndelige miljø i landsbyen. Når dette kan hævdes, hænger det sammen med, at vi i forståelsen af folketroens mytiske forestillinger må regne med to faktorer. Den ene er virkelighedsgrundlaget, den anden landsbytraditionen. I tolkningen af det oplevede måtte man gå ud fra de med denne tradition givne kategorier. Når oplevelsen af et eller andet forhold i virkelighedens verden (naturoplevelser, storm, mørke osv.) genspejles i bondens bevidsthed, bliver genspejlingen ikke blot bestemt gennem sit objektive indhold, men gennem den oplevendes forestillinger og tanker, og disse er hos fællesskabsbonden bestemt af landsbyens tradition[23]. Allerede Feilberg nævner disse to faktorer, når han i omtalen af mytiske sagn påpeger, at her er to kræfter virksomme. For det første er der en virkelighed bag dem, noget der erfares, opleves, ses. For det andet må den oplevendes sind være fyldt af den levende overleverings strøm (traditionen)[24]. Sagnene er naturligvis ikke fortalt for at oplyse om bestemte trosforestillinger, men for at tyde og forklare bestemte forhold. Disse forestillinger var så de kategorier, hvori man tolkede det oplevede. Peuckert udtrykker forholdet således, at de mytiske sagn ikke er fortalt for at fortælle om bondens tro og mytologi; men fordi de genspejler denne som et selvfølgeligt led af hans verden, giver disse sagn midler til at erkende denne trosverden[25].

Det kan sikkert ikke bestrides, at der allerede, da nedtegningen af de mange sagn begyndte, var en tendens til at betragte sagnene som blot underholdning. Man »troede« ikke længere på, hvad man fortalte. En række mytiske sagn har præg af at være blevet til på et tidspunkt, da den gamle baggrund for sagnene var ved at gå i opløsning. Men der er alligevel en mængde sagn, som giver os midler i hænde til at forstå fællesskabsbondens tilværelsesbillede[26].

Vi møder en verden, der naturligt har landsbyen til centrum, og som ser alt udfra dens målestok. Man dømmer udfra landsbyens begreb om stort og småt. Omverdenen er opfattet primitivt som den af magter beherskede. Når vi møder sagn om fantastiske væsener udstyret med vældige kræfter, der har formet klipper, bakkedrag osv., er det et forsøg på at forklare omverdenen på primitiv animistisk vis, udfra hvad der er forståeligt for landsbyens normalbegreb. I sagn om nisser, ellefolk, underjordiske osv. afdækkes naturen som den levende, af magter beherskede. Sagn om magtejende personer viser, hvorledes man så på mennesker, der var lidt ud over det sædvanlige. I talen om varsler afslører man troen på en sammenhæng ud over det erfaringsmæssige, bestemt af den altbeherskende skæbne.

I sagnenes moral vises landsbyens moralbegreber. Mange fortællinger kredser om den grundtanke, »at vi alle – både mennesker og vætter – er jyder for Vorherre, at vi hver for sig er blevet sat på jorden for at leve vor egen tilværelse, og at vi alle har pligt til at opføre os sømmeligt mod vore medmennesker. Hvis menneskenes børn

er hjælpsomme og venlige mod de usynlige, bliver de hjulpet eller belønnet på passende måde, ligesom utak, drillerier, grov uagtsomhed og direkte vold prompte bliver straffet. Den samme følelse for ret og rimelighed findes i den gruppe af sagn, der handler om fanden og hans slæng«[27].

Man kan spørge, om sagn og trosforestillinger giver os helt fyldestgørende oplysninger om bondens verden. Levede der ikke mere i bondens sind? Er der ikke fortiet væsentlige ting overfor nedtegnerne? Når man f.eks. har hævdet, at der i overleveringen intet er, der tyder på kristelig grebethed, kan det så ikke skyldes en art blufærdighed, som ikke ønsker at ytre sig om slige spørgsmål? Må man ikke regne med en »uudtalt« kristelig fromhed? En sådan uudtalt kristelig fromhed kan man dog vanskeligt regne med, fordi den strider mod det fond af vidnesbyrd, vi har i overleveringen. Man taler undertiden om gammeldags fromhed, hvor man møder en religiøs indstilling, der synes uberørt af vækkelserne, og mener dermed en fromhed, som skulle være beslægtet med den religiøse indstilling i den gamle landsby. Men det er tvivlsomt, om man kan regne med en forbindelse her. Den gamle landsby kendte ikke stort til den individuelt prægede fromhed, den er snarere hos os et barn af vækkelserne.

Ud fra det her fremdragne vil det kunne iagttages, at stort set to forhold karakteriserede landsbybonden: trofastheden overfor kirken og det vi kan sammenfatte under betegnelsen overtro.

Når man har mødt denne overtro, samtidig med at man vidste besked om bondens trofasthed overfor kirken, hans fromhed og hans villighed til at finde sig i den lod, der blev hans, har man forklaret dette forhold med, at der i almuen levede to sæt forestillinger, den officielt kirkelige tankegang og tro og den gamle tro af hedensk oprindelse. Det er først og fremmest Feilberg, der har udviklet dette synspunkt. Herudfra kunne det forstås, at bonden forenede den mest fantastiske overtro med lydhørhed overfor kirkens krav[28]. Ferdinand Fengers kendte udtalelse om forholdene i hans to midtsjællandske sogne giver udtryk for, at det »hedenske« har overvægten: religionen er et mod kristendommen venligsindet hedenskab[29]. Selvom udtalelsen er fra et senere tidsrum end det, vi taler om, er den dog ikke udtalt på baggrund af stort ændrede forhold. Der er venlighed overfor præsten, man holder fast ved det traditionelle og tilvante, kommer i kirken, men hvad der prædikes om i kirken interesserer i og for sig ikke så meget. Det er jo Guds ord altsammen, derfor skal det høres. Hvordan man hører det, kan være mindre væsentligt.

I almindelighed er de forskere, der har undersøgt sagen udfra folkloristisk side, tilbøjelige til at fremhæve, at den kirkelige lære ikke har haft så megen indflydelse på befolkningens tænkesæt og tro. Kristendommen har været den officielle religion, men det afgørende for folket har været de overtroiske forestillinger. H.P. Hansen fremhæver f.eks., at de hedenske forestillinger, troen på onde ånder, på trolde, hekse, og frygten for disse stadig har spillet langt større rolle end den kristne tro[30]. J.S. Møller siger i tilknytning til en svensk forsker (Maiander), at der her i landet i 1000 år har levet to religioner side om side uden at komme i konflikt med hinanden. Men i grunden har det

været således, fremgår det af Møllers undersøgelser, at den hedenske tro har spillet den største rolle[31]. Fra andet hold er forholdet udtrykt på denne måde: landsbyens bonde nåede ikke, hverken før eller efter reformationen, den selverkendelse, som er kristendommens forudsætning, dertil savnede han udvikling, og han nåede det heller ikke i det fattige vane- og traditionsbundne liv indtil udskiftningen. Hvad fædrene havde fortalt, var det som gjaldt. Bonden gik ydmygt og ærligt og ganske selvfølgeligt ind under en skæbne- og slægtssammenhæng, som han udmærket kunne leve og dø på, og som i og for sig var af religiøs natur, men intet havde med kristendom at gøre. Og forfatteren gør opmærksom på, at folkeviser og anden digtning intet indeholder, som tyder på kristen påvirkning eller grebethed. Ligeledes vil man i de tusinder af træk, som Tang Kristensen har optegnet, lede forgæves herefter[32].

En af de sidst publicerede udtalelser om spørgsmålet er kommet fra H. Henningsen. Han gør opmærksom på, at enhver, der har et blot overfladisk kendskab til trosforestillinger i folkeoverleveringen, vil undre sig over, hvor få reminiscenser han finder deri af kristen lære. Vore forfædre er blevet døbt, konfirmeret, oplært i kristendommen, er søndag efter søndag kommet i kirken – og alligevel er der så godt som ingen spor deraf i overleveringen. Dette hænger sammen med, at den åndelige modtagelsesevne ikke har været særlig stor. Man har ikke virkelig kunnet fatte det, kirken forkyndte. Det har været svært for de fleste at holde tro og overtro ude fra hinanden. Spor af kristelige træk findes fremfor alt i den alt andet end kristelige magi, hvor den bruges til praktiske formål. De gør et katolsk indtryk, til trods for reformationen. Kirkens lære om arvesynd, nåde osv. har almuen ikke forstået. Det trængte ikke ind i sjælene på dem. Hverdagens tro forblev rent hedensk. Kristendommen var en søndagsreligion, der ikke blev overført til hverdagen[33].

Her er det sagt meget klart, at kirkens lære intet betød. Man træffer ikke kristelige træk i overleveringen. Den kristne (= lutherske) dogmatik er ikke forstået i nævneværdig grad og slet ikke tilegnet. Selvom forfatteren indrømmer, at synspunkterne er fremsat for skarpt, er tendensen deri dog tydelig.

De forskere, der fremhæver, at kirkens lære ikke fik videre betydning, da der ikke var forudsætninger for at forstå den, har sikkert ret. Men man kan ikke derfra slutte, at kirken intet betød for bonden. Sagen er dog ikke klaret med i Feilbergs spor at henvise til en dobbelthed i bondens anskuelse. Hverken konstateringen af den ringe forståelse af kirkens lære eller det synspunkt, der taler om bondens tosidede opfattelse, når frem til det afgørende, fordi man ikke helt ud ser bondens forhold til kirken i sammenhæng med det ejendommelige ved bondens forståelse af tilværelsen.

Vi må formulere vort synspunkt således, at kirken havde betydning for bonden, og bonden viste trofasthed overfor den, fordi en række handlinger til afværgelse af det onde og fremkaldelse af det gode blev udøvet af dens præster. Kirken havde kun i beskeden grad betydning som prædikekirke eller som belærende institution. Det viser overleveringen tilfulde. Det, der betød noget, var at kirkens handlinger og gudstjenester fandt sted. Selvfølgelig skal der prædikes i kirken, men det er ikke så betydningsfuldt, hvad der bliver forkyndt, blot der bliver prædiket, da det nu en-

gang hører med til gudstjenesten, som er en nødvendig handling i magtkampen. Forkyndelsen havde ikke først og fremmest betydning som forkyndelse af den rette tro, men som en kirkelig handling, der virkede på linje med kirkens øvrige handlinger i kamp med tilværelsens magter. Ikke kirkens rette lære, men dens rette handlinger var afgørende.

Denne opfattelse er rimelig, fordi magttroen spillede så stor en rolle for bonden. Selvfølgelig er ikke alt i bondesamfundet præget af blind magttro, hvor meget den så end spiller ind i store og små forhold. Vi er ikke i det helt primitive samfund, men i bondesamfundet, der lever i rytmen af det årligt gentagne. Vi befinder os, som Henrik Ussing siger, på et trin, der ligger mellem den blotte idéassociation og den fuldstændige tillid til årsagssammenhængen. Bonden er ikke blot øjeblikkets barn, han har lært ikke blot at søge hjælp hos magiske kræfter, men at indordne sig under og søge tilflugt hos det regelmæssige naturlivs kræfter. Han vælger ikke blot uvilkårligt sine overnaturlige hjælpere og spåmænd, men naturlivet sender sine regelmæssige forkyndelser under årets gang[34]. Alligevel er det således, at han ved, at magterne kan gribe ind hvor som helst, hvorfor han da med utallige magiske hjælpemidler søger at gardere sig. Og så snart der indtræffer en situation lidt ud over det sædvanlige, slår hans erfaring ikke til. Det uvante ses som udslag af magternes spil. Han finder ikke en naturlig årsag, der kan oplyse ham om, hvad der ligger til grund for det, der sker, men slutter sig til magternes hærgen på godt og ondt. De magter, man således så sig udsat for, værgede man sig imod på mange måder. Hyppigst brugte man nok korstegnet, men havde iøvrigt en mængde trylleformler, remser og midler af magisk art.

For middelalderkirken havde det været naturligt at træde hjælpende til i bekæmpelsen af ondskaben. Kirkens sakramenter var med til at fremme det gode og bortjage det onde. På linje hermed lå kirkens begravelseshandling. Men ikke mindre rolle spillede de mange sakramentale handlinger. Herigennem velsignede kirken de daglige fornødenheder og det daglige arbejde og stod på bondens side i kampen mod det onde[35]. Sådan måtte bonden se på forholdet. Men kirken hjalp ikke blot gennem sine officielle handlinger, men også gennem de trylleformler og signelser, man gav bonden kendskab til. Dette sidste skete måske ofte mod den højere gejstligheds vidende og vilje, ialtfald stred det mod kirkens forordninger, men bondens krav om hjælp mod alle onder vejede stærkest til hos den lokale gejstlige, så meget mere som denne selv har regnet med sine hemmelighedsfulde ords virkekraft[36]. Højdepunktet af kirkens virken i kampen mod de ødelæggende kræfter var imidlertid de gudstjenestelige handlinger. De stod i sammenhæng med og blev reelt forstået på samme måde som de talrige magiske handlinger.

Det er sagt om den tidlige middelalders mennesker, at kun forholdsvis lidt af det teologerne anså for væsentligt trængte ind til menigmands bevidsthed. »Kunne vi se ind i hans sind og følge ham på hans daglige færd, ville vi sikkert forbavses, og kunne vi samtidig se og følge hans hedenske forfader, der levede nogle få generationer før, ville vi sikkert finde, at lighederne mellem dem var fuldt så store som forskel-

lene«[37]. Den her citerede redegørelse fortsætter med at påpege, at kirken efterhånden omformede tankegangen hos bonden, men spørgsmålet er, om det er rigtigt. Strukturen i hans tankegang vedblev at være den samme middelalderen igennem, og den ændredes ikke af reformationen. Den lutherske kirke brød med katolsk praksis, men dette ændrede ikke bondens synspunkt. Selvom bonden måtte savne præstens hjælp i hverdagen på mange områder, var synet på kirkens gudstjeneste og handlinger det samme. De præster, der sad i tiden efter reformationen, har vel nok heller ikke gjort det altfor vanskeligt for bonden at fastholde dette syn, til trods for indskrænkningen af den kirkelige medvirken i mange forhold[38].

Man har undertiden talt om reformationen som et folkeligt røre. Men røre vakte reformationen sikkert først og fremmest i det vågnende borgerskab i byerne[39]. Den betød ikke en ændring i landsbyens synsmåde. Kirken var her stadig det sted, hvor magten i særlig grad var koncentreret, og kirkens funktioner blev stadig set i nøje sammenhæng med de afværgende eller forebyggende handlinger, man uforandret udøvede i hverdagen. Først med landsbyens opløsning og den dermed sammenhørende vækkelse går dette gamle syn i opløsning.

Selvfølgelig er en skildring af bondens forhold til kirken og dens lære ikke ført til ende med en beskrivelse af forholdet til magterne. Der må for bonden have været en sammenhæng mellem hans moralopfattelse og Gudstro (skæbnetro) og kirkens moralkrav og forkyndelse af Gudstroen. Han har følt det i bedste orden, når han anerkendte og vel også søgte at efterleve den moral, der var naturlig i det sædvanebundne landsbyfællesskab: man skal gøre sin pligt, så ingen kan sige en noget på. Det, der for bonden var de alvorligste forsyndelser, var de forbrydelser, der blev begået mod fællesskabet. Den moral, der bestemtes af disse forhold, hørte bonden sikkert udsagt gennem kirkens bud og formaninger. Og som han hørte landsbyens moral gennem kirkens lære, må man antage, at han mødte skæbnetroen i kirkens Gudstro. Skæbnetroen er jo det naturlige, religiøse udtryk i et konservativt sædvanebestemt miljø. Alt er bestemt af skæbnen. Det skal være, som den vil. Derimod kan man ikke gøre oprør. Enhver har fået sin lod her i livet og sit bestemte åremål at leve i. Naturligvis betød denne skæbnetro ikke, at da alt var bestemt, kunne man sådan set gøre, hvad man ville. Moralkravene stod fast. Man skulle gøre sin pligt i det åremål, der var en beskikket og tage mod det, der kom. Gjorde man det, kunne man dø, som bedst var, efter fuldbragt gerning uden skyld til noget menneske i den dertil fastsatte tid[40].

Det her nævnte må med, for at ikke talen om magttroen skal dominere billedet. Den tredeling i magttro, skæbnetro og moral, som er antydet, er naturligvis kun af teoretisk karakter. Bonden har ikke følt det som tre forskellige områder. Heller ikke har han reflekteret over de modsætninger, der rent tankemæssigt måtte opstå, når man ville forsøge at forlige disse forestillinger.

Men det, man da krævede af kirken, var hovedsageligt dens magthandlinger, mindre dens belæring eller forkyndelse. Vi vil nævne et område, hvor det i særlig grad kan iagttages. Ved dødsfald og begravelse ser vi en række magiske handlinger, som går

hånd i hånd med den kirkelige handling, jordfæstelsen. Denne er vel større i kraft end de andre handlinger, der skulle udøves overfor den døde, men er ikke af anden kvalitet.

Ligbehandlingen bestemtes af to motiver: den døde skal hjælpes frem til sit opholdssted, det ordinære dødssamfund, og de efterlevende skal beskyttes mod den dødes kraft, mod at den døde kommer igen. Birkeli har godtgjort, at disse nævnte motiver var afgørende i ligbehandlingen i det gamle Norge[41], men vi finder dem igen i det danske bondesamfunds ligbehandling og begravelsesskikke[42]. Det er klart, at de mange skikke, som man her støder på, dels skulle hjælpe den døde til det for ham bestemte opholdssted, dels værne de efterlevende. De forskellige skikke har forskellig oprindelse, de har også paralleller i andre samfund[43], og man kan være i tvivl om, hvorvidt en skik skal ses i lyset af det ene eller andet grundmotiv, men i alle tilfælde er der en tydelig sammenhæng fra de første handlinger med den nys afdøde frem til præstens medvirken ved graven, der kroner anstrengelserne for at binde den døde til graven, til gavn for både den afdøde og de efterlevende.

Uden her at gå ind på alle skikke vil vi for at se sammenhængen med kirkens handling nævne nogle af de skikke, der anvendes for at hjælpe den døde eller den døende til at dø: man kunne vende et kragetræ, løfte en møntørv, tidligere lagde man den døde på jorden, man kunne sætte ild under sengen, lukke vinduet op, lægge jord fra den sidste grav på den døende, lægge en åben saks på den døde, en salmebog, lægge mønter med kors på den afdøde, sætte lys ved lejet. Det nævnte skulle sikkert værne mod skademagter. Samtidig værnede man sig mod den døde ved at binde ligets tæer sammen, give den døde de personligste ejendele med i kisten, sætte nåle i fodsålerne, brænde lighalmen eller give den med i kisten, man kastede vand eller hørfrø efter kisten, man førte den døde ud gennem et hul i muren eller gennem en særlig ligdør, man bar kisten en eller to gange omkring kirken eller graven. Og så fulgte som det afgørende jordfæstelsen. Ordet er nok præget af forestillingen om, at jordfæstelsen skulle hindre den døde i at gå igen, idet ordet vel oprindelig er forstået ganske bogstaveligt. Denne handling satte det afgørende skel mellem levende og døde[45].

Man kan måske overveje, hvad der var det afgørende, selve handlingen med jordpåkastelsen eller de ord, der blev udsagt i tilknytning til jordpåkastelsen. Man havde jo, længe før kirken opstod, tanken om ord, der skulle binde den døde til graven[46]. Men som skikken var udviklet i kirken, var det nok således, at handlingen i sin helhed var højdepunktet af de skikke, der skulle hjælpe døde og levende. Det man havde brug for, var da kirkens handling. Hvad der iøvrigt fra kirkens side blev talt om i forbindelse med død og begravelse, evigt liv, straf og belønning, spillede ikke nogen stor rolle. Det er klart udfra den forskelligartede overlevering, at man, samtidig med at man hørte kirkens tale om de nævnte forhold, i grunden holdt fast ved opfattelsen af, at dødsriget var kirkegården. Det var det dødsrige, de døde skulle hjælpes til at blive i. Det var her, en eventuel forbrydelse skulle sones ved, at forbryderen gik igen. Det var ikke kirkens tale og forestillinger om et liv efter døden, man

havde brug for. Skønt kirken flyttede evigheden fra jorden, har denne tanke haft meget svært ved at trænge igennem[47]. Men det karakteristiske, set fra vor synsvinkel, er da, at selvom den kristne lære om evigt liv ikke trængte igennem og blev eneherskende, så har præsten alligevel sin plads i bondens verden som den, der skulle være med til at sørge for »ordenens« opretholdelse. Den kristne præst har da sin plads som magtudøvende i en verden, der i grunden er uforenelig med kirkens opfattelse.

Denne opfattelse af præstens betydning kan formentligt godtgøres udfra det, vi kan iagttage i de mange sagn om præsten som nedmaner[48]. De udtrykker i grunden det samme, som vi her har fremdraget om begravelsesskikkene og præstens handling ved begravelsen.

Som omtalt var gengangeriet den truende mulighed, når et menneske var gået bort. Hvor meget man end sikrede sig, så kunne den afdøde alligevel have levet således, at han måtte gå igen. Han kunne have øvet et eller andet uhæderligt og undladt at bringe forholdet i orden igen. Så hjalp de sædvanlige begravelsesskikke kun lidt. Den døde kunne måske være så savnet af de efterladte, at han gik igen. Eller den afdøde var blevet begravet i uindviet jord på grund af selvmord og gik derfor igen. Man kunne vente, at gerrige, skelflyttere, uredelige landmålere, mennesker, der pludselig var kommet af med livet, måtte gå fredløse omkring[49].

Gengangertroen er udtryk for, at den døde lever videre i graven i fuld kropslig skikkelse, og at han her havde det levende menneskes fornødenheder. Naturligvis findes også »spøgelsestro« eller tro på gengangere i dyrs skikkelse, men dette træffes ikke i de egentlige nedmaningssagn. Kristentroen har ikke formået at fortrænge troen på den kropslige genganger, der som straf måtte vandre om uden at finde hvile i graven. Gengangere kan overfalde de levende, hænge sig på ryggen af forbipasserende, de kan slås med hinanden, de kan endog holde gudstjeneste[50]. Dette sidste er i grunden et stærkt udtryk for, at kirken og dens handlinger er optaget i bondens forestillingsverden og har fundet sin plads i den. Disse handlinger var nødvendige til regulering af enhver form for liv. Følgelig måtte de også finde sted i de dødes verden. Men viser det sig, hvor meget de kirkelige handlinger betød, så afsløres det samtidig, i hvor ringe grad kirkens lære er tilegnet. For selve gengangertroen med dens forestilling om de dødes vandren omkring bygger på tanker, der er radikalt forskellige fra det, den kristne lære omtaler. Gengangertroen og dermed troen på, at et menneske efter døden skal sone sin eventuelle skyld, er i grunden et udtryk for benægtelsen af den guddommelige nådes og tilgivelses realitet, det vil sige af det lutherske centraldogme[51]. Ud fra det her fremhævede kan det siges, at det ikke var kirken, der prægede bondens livsforståelse, men bonden havde tilpasset kirken til sin verden. Strukturen i bondens tilværelsesbillede skyldes ikke kirken. Naturligvis kan man i sagn og overlevering af anden art møde udtryk, der viser, at snart den ene, snart den anden forestilling fra kirkens verden er draget ind i landsbyens forestillingsverden, men det tilegnede er tilpasset bondens betragtningsmåde.

Nu fortæller mange af sagnene om, hvorledes man får en særlig manekyndig

præst til at nedmane gengangere. Nedmaningen består i, at præsten binder den døde til graven, således at den døde får fred i graven, og de efterladte befries fra den dødes plagerier. Det er dette punkt, der minder om, hvad der sker ved jordfæstelsen, som er det centrale i manesagnene. Man udtrykker her, hvad der er det vigtigste i præstens funktion overfor den, der er gået bort: han kan ved sit magtord og sin magthandling binde de døde til graven og herved sætte skel mellem de levendes og dødes verden, så de ikke griber forstyrrende ind i hinanden.

Til selve det centrale motiv er kommet en lang række bimotiver. Vi kan nævne, at den manende må være alene[52], han må ikke tiltales[53], den manende skal være ren[54], dvs. ikke have stjålet. Han skal have gået i den sorte skole[55] og være iført kjole og krave[56]. Han må kun sige til dommen, ikke til evig tid[57]. Gengangeren kan slå bogen fra præsten, men præsten har tre bøger med[58]. En bebrejdelse for at have stjålet kan afværges ved, at manepræsten tilkaster gengangeren en mønt, i værdi svarende til, hvad præsten i sin tid har stjålet[59]. Den ufødte (ɔ: som er skåret ud af moderens liv) er bedst til at mane[60]. En (senere) form af manesagnet fortæller om, hvorledes præstens karl forklæder sig som spøgelse og så bliver nedmanet af præsten. Karlen giver sig først til kende, da han er kommet et stykke ned i jorden, over tredje led, og da er det for sent for præsten at hjælpe karlen tilbage igen[61]. Det sagte og gjorte virker ubønhørligt. Som sikkerhed for, at den nedmanede bliver i graven, skal der undertiden sættes en pæl ned over ham[62]. Endvidere gælder det, at karlen, der venter på præsten under nedmaningen, ikke må køre før præsten siger: i Jesu navn[63]. Undertiden kan nedmaneren konstatere på sig, at gengangeren er på vej[64]. I nogle sagn skal nedmaneren have en medhjælper, og der skal være lys under nedmaningen[65]. Et særligt træk er det, at præsten ikke kan magte gengangeren, før denne har talt[66].

Hvorledes man har fundet på at bruge ordet mane er ikke klart. Ordet er ikke entydigt, men kan betyde forskellige ting. Kalkar nævner: påminde, spørge, kræve, forlange, samle, besværge[67]. Den sidste betydning kommer sagnenes brug nærmest. Denne betydning defineres i Ordbog over det danske Sprog således: ved hjælp af overnaturlige midler (trylleformularer o.lign.) tvinge (ånder) til at lyde ens vilje, komme frem, fjerne sig osv., besværge. Der henvises til DL 6-1-12: dersom nogen befir des med segnen, manen, maalen, igienvisning, visse Dages Udvælgelse, Characters Misbrug, at omgaais, og til Holberg, Hex I, 1, hvor Leander maner Mefistofiles frem, og Baggesen: han kan lidt mer end Fadervor/ og maner stærkt som Ordet går. Desuden henvises der til brugen i Ohrts udgaver af trylleformler[68]. Men i ingen af de her givne henvisninger og forklaringer kommer det, der er karakteristisk for manesagnenes brug af ordet helt frem. Det er blevet en terminus teknikus for det præsten foretager sig for at drive gengangeren i graven og binde den dertil. Det er ikke alle steder i sagnene klart, hvorledes man har tænkt sig handlingen udført, men af de sagn, der omtaler at præsten havde en bog (bøger) med, og at gengangeren forsøger at tage bogen fra præsten, fremgår det, at nedmaningen foregår ved fremsigelse af bestemte formularer. Nedmaningen er da ofte tænkt foretaget på

samme måde, som man gik frem, når man anvendte trylleformler, signelser osv. og herved tilføjede eller fjernede ondskab af forskellig art. Det ses ikke af de danske manesagn, om man har gjort sig forestillinger om en bestemt rituel handlen udøvet under maningen, som det fremgår af Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, hvor det refereres, at maneren betjente sig af incantio og symbolsk handlen[69].

Det er tydeligt, at man kan finde religionshistoriske paralleller til og forudsætninger for denne opfattelse af præsten som nedmaner. Forestillingen om præsten som maner er nok en speciel udformning af en almindelig primitiv forestilling om bestemte personer, der på grund af stilling eller særlige evner er i stand til at bortdrive skadevoldende væsener. Det er ikke blot den kristne præst, sådanne evner tilskrives, men også hans hedenske forgænger. Det er påvist, at den magiske kunsts udøvere, anført af goden, måtte gå folk til hånde med deres magt og kunst, når de hjemsøgtes af troldom. Man tager næppe fejl, når man antager, at det var denne hævdvundne tro på godens formåen og opgave, som var med til på et langt senere tidspunkt af den kristne præst at gøre en kyndig og mægtig kæmpe mod onde magter[70]. Men iøvrigt giver et utal af fortællinger og sagn fra alle århundreder udtryk for troen på skadevoldende væsener, som må bekæmpes med den magiske kunst. Denne er vanskelig og kræver speciel udrustning hos sine udøvere. Derfor henvender man sig med forkærlighed til gejstlige, selvom der også findes manere af profession, ligesom andre erhverv er kendt for at rumme mange manere. Dette sidste er dog ikke særligt fremtrædende i den danske tradition[71].

Det danske manesagn, som det nu fremtræder, kan imidlertid ikke blot forstås som en udløber af en almindelig udbredt forestilling om kraftfyldte personers manen. De er at forstå udfra det miljø, hvori de er fortalt, det danske landsbyalmuesamfund. De er i deres nuværende skikkelse typisk knyttet hertil.

Skal man tænke sig, hvorledes manesagnet kan være opstået i det danske miljø, kunne man måske forestille sig en situation, hvor et dødsfald har samlet opmærksomheden om døden og de ved begravelsen brugte skikke. Tiltrods for at man ved disse skikke søger at hjælpe den døde til graven, kan der dog alligevel være et eller andet i den dødes liv, der bevirker, at han går igen. Når sindet er optaget af sådanne tanker, er det nærliggende at se en række fænomener, man støder på, som udtryk for gengangeri. Lysfænomener, fugleskrig, vindens tuden kunne nok fremkalde tanken om genfærd. Forvisningen om at se en genganger kan vel således nærmest forklares som ekspektanceillusion. Når man så troede at have iagttaget gengangeren, dukkede det op i erindringen, hvad der var foregået ved begravelsen. Udfra jordfæstelsen har det været naturligt at tænke sig en lignende handling som jordfæstelsen udøvet overfor gengangeren for at binde ham på ny til graven.

I tidlig kristen tid har der som antydet levet en mere eller mindre afbleget erindring fra førkristen tid om mænd, der ved deres ord eller handlinger kunne binde de omstrejfende døde. Denne forestilling kan man tænke sig som medvirkende til, at bonden tilskrev den kristne præst en lignende evne, og det kan have medvirket til udformningen af forestillingen om manepræsten. Efterhånden er der dannet en fast

manepræstetradition, som har meldt sig hver gang, man kom ud for oplevelser med gengangere. Hver ny oplevelse af en genganger har aktualiseret en form af manepræstetraditionen, og denne form har man så tilpasset de lokale forhold. Når sagnet var fremkaldt af de lokale ejendommeligheder, har det næste skridt måske været, at man identificerede nedmaneren med den lokale præst eller en i egnen kendt præst, om hvem der blev fortalt et eller andet ejendommeligt, som bedst kunne forklares ved, at han var i besiddelse af særligt sjældne evner.

Oldenburg anfører i sit lille skrift om gengangere, at det er »munkene«, der har bidraget til at få læren om gengangere udbredt. Man opfandt skærsilden, hvori sjælene skulle lutres, inden de kunne stige op til åndernes bolig. Men det medførte tanken om, at sjælene længe svævede om her på kloden. Af pengebegærlighed gjorde man mennesker til troldfolk og gengangere, for idet man således henviste de døde til at flakke om, kunne man regne med, at de efterlevende for store summer ville anmode munkene om at bringe de døde til ro ved deres bønner og handlinger. Hermed skulle forudsætningen for manesagnene været givet, hævder Oldenburg. Men hans forklaring har nok kun kuriositetens interesse[72].

Man har undertiden forklaret manesagnene som et minde om præsternes besværgelser og signelser (Ohrt, J.S.Møller). Der er, som det fremgår af ovennævnte, sikkert noget rigtigt heri, men manesagnene er ikke blot i al almindelighed et minde om præsternes virksomhed på dette område, men må ses i sammenhæng med synet på den kirkelige jordfæstelses betydning: den garanterede, at den døde og de efterlevende fik fred. Manesagnet er ikke blot en art historisk erindring om visse forhold, men som antydet et udsagn om miljøets tro og anskuelse. Sagnet er det spejl, hvori landsbyens vurdering af kirkens og præstens betydning spejler sig.

Hvor langt den *nuværende* udformning af manesagnet i Danmark går tilbage er ikke ganske sikkert, da ordet mane som sagt ikke er et entydigt ord. Når ordet anvendes i ældre litteratur, behøver der ikke at være tænkt på præsten som nedmaner, men der kan blot være ment, at han på forskellig vis udførte besværgende virksomhed. Når ordet for eks. er omtalt i 1642 i Morslandsvisen, tør man ikke gå udfra, at der hermed er tænkt på præsten som maner i sagnets betydning[73]. Pontoppidan har i Annales Ecl. udtrykket mane, men heller ikke her er brugen utvetydig klar[74]. P. Rhode nævner i Samlinger Til Haderslev Amts Beskrivelse (1775) flere eksempler på manepræster, og her er det klart, at der virkelig er tale om manesagn. Det træffes i omtale af hr. Søren, der begyndte at prædike i 1526, og i omtalen af Nicolaus Johannis, såvel som enkelte andre[75]. Men det er ikke klart, hvor Rhode har sin tradition fra, og hvor gammel den er. Junge og Blicher godtgør, at sagnet har været almindeligt udbredt i de egne, de kendte. Men nogen sikker redegørelse for, hvor langt tilbage vi kan træffe en omtale af sagnet om præsten som nedmaner, lader sig ikke give endnu.

Det kunne måske være værd at drøfte, om det var særlige, lokalt betingede forhold ved begravelsen, der havde fremkaldt tanken om præsten som nedmaner. Man har i store sogne i Sverige, Norge og på Færøerne en såkaldt provisorisk begravel-

sesform[76]. Kisten sættes i graven, og denne kastes til, men man sørger for, at der er en åbning ned til kisten, så præsten kan kaste jord på denne, når han omsider når frem. Først med denne jordpåkastelse var den døde bundet til graven. På en måde er det et lignende forhold, man træffer i manesagnene. Den, der forlængst hviler i graven, bindes ved præstens handling til sit hvilested. Men vi kan ikke godtgøre, at manesagnet er opstået just der, hvor sådanne provisoriske begravelser og senere jordpåkastelser har været brugt.

Man brugte undertiden at sætte pæl ned til kisten. Denne blev taget op, når præsten kom ud for at kaste jord på kisten. Det i manesagnene hyppigt forekommende træk, at der sættes en pæl ned over den nedmanede, kunne måske være at forstå herudfra. Imidlertid har der jo virkelig fundet nedpæling af lig sted, og fundet af sådanne nedpælede lig kan have givet anledning til sagn om en nedmanet genganger, som der drives en pæl igennem[77].

Vi må nok i al almindelighed sige, at forestillingen om præsten som nedmaner er vokset frem, dels på baggrund af den almindelige forestilling om at bestemte magtfyldte personer kunne drive ondskab på flugt, dels udfra erindringen om, hvad der skete ved begravelsen. Sagnet udtrykker landsbyens syn på kirkens betydning ved begravelsen.

Sagnet er jo så iøvrigt fortalt adskillige steder, hvor nedmaningen åbenbart ikke har været det primære for fortælleren. Dette kunne for eks. være sagnets ætiologiske karakter. For at bruge det lige anførte kunne en bestemt pæl i fortællerens hjemegn forklares udfra et manesagn, hvori forekom en manepæl. Eller en præsts sygdom kunne forklares udfra uheld under nedmaningen, hvor gengangeren fik magt over præsten. Fundet af mønter i grave eller gravhøje har fremkaldt sagnet, hvor gengangeren bebrejder maneren en syndig handling, og denne så gør bebrejdelsen virkningsløs ved at tilkaste gengangeren en mønt. Hvorledes det forholder sig i hvert enkelt tilfælde, kan selvfølgelig kun en nærmere undersøgelse af de enkelte sagn afgøre.

Både begravelsesskikkene og nedmaningssagnene viser, hvorledes man i almuesamfundet betragtede præstens virksomhed. Præsten udøvede en særlig magtfyldt virksomhed, der bekæmpede de onde magter og fremmede de gode. Netop fordi præstens funktioner sås under synspunktet: handlinger, der var nødvendige til livets opretholdelse og tilvejebringelse af orden, kunne han passe ind i en anskuelse, der i mangt og meget var forskellig fra, ja stred mod den lære, han forkyndte. Der er ikke i denne artikel gået ind på forekomsten af manesagnet i det øvrige Skandinavien og i Tyskland[78], ligeså lidt på forholdet mellem disse fremmede manesagn og det danske manesagn. Selvom dette ikke er et uvigtigt spørgsmål, er det dog ikke i denne forbindelse afgørende, da det danske sagn primært er set som et udsagn om sagnmiljøets tro. Hvorledes sagnet end er opstået, har almuesamfundet taget det til sig og genfortalt det som sit eget, hvorfor det kan belyse den synsmåde, der var almuesamfundets.

Et lignende resultat, som det vi er nået til udfra forståelsen af begravelsen og mane-

sagnet, kunne vi sikkert nå til ved nøjere at betragte andre af kirkens handlinger og den dertil knyttede overlevering, for eks. dåben. Der er en sammenhæng mellem de mange forebyggende handlinger, der udøvedes overfor det nyfødte barn, og kirkens dåb, men hvor de forebyggende handlingers varighed var begrænset, havde dåbshandlingen stadig varighed. Men formålet var det samme: at skærme barnet mod ondskab. Kirkens handling lå i forlængelse af de handlinger, man udfra gængs opfattelse anså for nødvendige. Præsten var blot udrustet med større kraft, hvorfor hans handling fik denne ubegrænsede varighed[79].

Pontoppidan karakteriserede som omtalt bonden som præget af tillid til gjort gerning. Han så heri en katolsk reminiscens. Blot de kirkelige handlinger var udført, var alt i orden. Det vil af ovenstående ses, at nævnte karakteristik er rigtig, blot kan dette forhold ikke forklares som en rest af katolsk religiøsitet. Således *måtte* bonden se på kirken udfra den i almuesamfundet herskende livsforståelse. Kirkens handlinger var nødvendige i den kamp, han så sig stillet i. Alle kirkens funktioner, fra sakramentforvaltning til forkyndelse og belæring, var magthandlinger. På denne måde var kirken tilpasset bondens verden.

NOTER

1. E. Linderholm: Nordisk magi, Svenska landsmål och svenskt folkliv, 20, 1918, pag. 3. – 2. Bj. Kornerup: Kirkehistorie og Historie, 1958, KS. – 3. K. F. Hafstrøm: En Omvendelsesberetning fra o. 1800, KS 6, II, 1, pag. 160. En af de få, der fra kirkehistorisk side er gået uden for de gængse stier i forsøget på at forstå almuens trosverden, er F. Elle Jensen, se Pietismen i Jylland, Teologiske studier 5, 1944, Jyske Menighedstilstande i Stavnsbaandstiden, JS 5, VIII, pag. 215ff., De stærke Jyders første Tid, KS 6, V, 1, pag. 1ff. – 4. Jvfr. Hal Koch: Den danske Kirkes Historie VI, pag. 17 (red. Hal Koch og Bj. Kornerup). – 5. Som eksempler på visitatsoptegnelser kan nævnes: Jacob Madsens Visitatsbog, ed. A. R. Idum 1929, Visitatsbog for Lunde Stift 1611–37, Lund Stifts Herdaminne, Ser. I, 1, 1943, ed. Bj. Kornerup, Søren Lintrups Visitatsbog, JS 3, II, pag. 68ff. ed. S. Nyegård. Endvidere E. Holm: Danmark-Norges Historie III, 2, pag. 404f. – 6. F. Elle Jensen: Østjylland Aar 1800, Østjysk Hjemstavn, 1949, pag. 101, Subsistut Gregersen (= Gyntelberg Abel): Om Aarsagerne til Bondens sieldne Kirkegang, 1797, passim. – 7. F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, pag. 157ff, sml. KS 6, V, 1 pag 1. – 8. Cit. efter Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde, 1939, pag. 78. – 9. Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald, 1795, pag. 132ff. – 10. Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, 1798, ed. Hans Ellekilde, pag. 213–229, 239–247. – 11. Erik Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris, 1736, dsk. udgave v. Jørgen Olrik 1923, pag. 39ff. Jvfr. også hvorledes for eks. Christopher Mumme i sin katekismeforklaring (1723?) i forklaringen til det andet bud går ind på trolddomssynder, d.v.s. de overtroiske handlinger og forestillinger. Sml. KS 6, III, 3, pag. 593. – 12. Georg Hansen: Præsten på Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede, 1947, pag. 47f, endvidere pag. 152. – 13. F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, pag. 8. Af udtalelser fra almindelige mennesker i stavnsbåndstiden kan eksempelvis nævnes det JS 3, IV, pag. 285 anførte. Stereotypt lyder for eks. Jep Thamisens tilskrift i Thord degns artikler, jvfr. August F. Schmidt: Fra Koldingegnen I, 1956, pag. 59ff. – 14. F. Elle Jensen: Jyske Menighedstilstande, JS 5, VIII, pag. 215. – 15. Sm. st., jvfr. KS 4, V, pag. 199, JS 4, I pag 359, J. S. Møller: FH, pag. 379, H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv I, pag. 405 og II, pag. 116, JO III, 784. – 16. Poul Bjerge, Thyge Søegaard og August F. Schmidt: Danske Vider og Vedtægter I–V, 1904–38. – 17. VV II, pag. 72, 84, 107, 274, 294, 289, 302. III, pag. 279, 297, 332, 380, 550. – 18. VV II, pag. 210. – 19. VV II pag. 542, III pag. 555, 417, IV pag. 268. – 20. VV II pag. 154, 372, 524, 382, III pag. 399. – 21. August F. Schmidt: Oldermand og Bystævne, 1945, pag. 66f., jvfr. Henrik Ussing: Danmark i Fest og Glæde II, pag. 12f. – 22. Jvfr. Will-Erich Peuckert und Otto Lauffer: Volkskunde, Wissenschaftliche Forschungsberichte, Geisteswissenschaftliche Reihe 14, Bern 1951, pag. 180ff. C. W.v. Sydow: Om folkets sägner, Nordisk Kultur IX, pag. 96. – 23. H. Celander: Oskoreien, Saga och Sed, 1943,

pag. 117. – 24. H. F. Feilberg: Hvorledes opstår Sagn i vore Dage, Dania II, 1892–94. - 25. Will-Erich Peuckert: Deutsche Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel, 1938. – 26. Oversigten i Nordisk Kultur IX, pag. 96ff. – 27. L. Bødker: Danske Folkesagn, 1958, pag. 6f. – 28. H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv II, 1899, pag. 95ff. – 29. Jvfr. F. Elle Jensen: Ferdinand Fenger, 1935, pag. 43. – 30. H. P. Hansen: Danske Trolddomsbøger, Folkeminder, 4. hefte, 1958, pag. 1. – 31. J. S. Møller: FH, pag. 490. – 32. August F. Schmidt: Sæd, Skik og Folketro, Den danske Bonde I, 1945, pag. 66 (red. M. P. Ejerslev). – 33. Norden och Kontinenten, Föredrag och Diskussioner vid Trettonda nordiska Folklivs- och Folkminnesforskarmötet i Lund 1957, Kyrkan och de folkliga årsfesterna, pag. 108. – 34. Henrik Ussing: Aarets og Livets Højtider, Danmarks Folkeminder 32, pag. 9. – 35. Hal Koch: Den danske Kirkes Historie I, pag. 340–42. H. B. Schindler: Der Aberglaube des Mittelalters, 1858, 4. bog, passim. – 36. F. Ohrt: Trylleord, fremmede og danske, Danmarks Folkeminder 25, 1922, pag. 36ff. – 37. Hal Koch: Den danske Kirkes Historie I, pag. 343. – 38. Både officielt og uofficielt udøvede præsten dog langt op i tiden funktioner, der kunne passe med almuens forståelse. Se Georg Hansen: Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede, 1947, pag. 152. Præstens funktion som forbeder, når ulykker ramte sognet, kunne også betyde noget. Se Johan Hvidtfeldt: Kirkelige Forhold i det 17. Aarhundrede, Vejle Amts Aarbog 1942. Et kuriøst eksempel er Bj. Kornerup: Kamp mod Rotter, KS VI, 3, 1, pag. 196. Endvidere præsternes bøn for de besatte i Thisted, Anders Bæksted: Besættelsen i Thisted, Danmarks Folkeminder 69 og 70, 1959 og 1960. – 39. Hal Koch: Danmarks Kirke gennem Tiderne, 1949, pag. 70–71. – 40. H. F. Feilberg: Skæbnetroen, Aarbog for dansk Kulturhistorie, 1897, pag. 1ff., samme: Dansk Bondeliv I, pag. 393ff., II pag. 195 + 210. Jvfr. J. S. Møller: FH pag. 254. – 41. E. Birkeli: Fedrekult i Norge, 1941, pag. 20. – 42. J. S. Møller: FH, pag. 347. – 43. Se f.eks. Louise Hagberg: När döden gäster, Stockholm 1937, H. Rosén: Begravningsbruk och dödstro, Nordisk Kultur XX, 1949, O. Loorits: Grundzüge des estnischen Volksglaube I og II, 1949, K. Straubergs: Lettisk folktro om de döda, 1949. – 44. J. S. Møller: FH, pag. 348ff. – 45. J. S. Møller: FH, pag. 408. – 46. E. Birkeli: Fedrekult i Norge, 1941, pag. 65. – 47. J. S. Møller: FH, pag. 479ff. Der henvises bl.a. til Christiern Pedersens jærtegns-postil, hvor det af en legende fremgår, hvorledes folketroens dødsrige har fortrængt det katolske hinsidige. JO III, 113 (sjæl). – 48. En oversigt over sagnet kan udledes af JO II, 546, samt tillægsbind 301. Som det fremgår heraf rummer i særlig grad E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder, I–XIII, 1871–97, og samme: Danske Sagn, I–VI, 1892–1901, og samme: Danske Sagn, Ny Række, I–VI, 1928–1939, og samme: Skattegraveren, 1884–1889 mange manesagn. Foruden de i disse skrifter og hos Thiele, Kamp, Grundtvig, Uhrskov o.s.v. trykte sagn findes en del utrykte i Dansk Folkemindesamling 1906/23. – 49. J. S. Møller: FH, pag. 293ff. – 50. J. S. Møller: FH, pag. 425ff. – 51. J. S. Møller: FH, pag. 465ff. H. F. Feilberg: Sjæletro, Danmarks Folkeminder 10, 1914, pag. 78–79. JO III 798, II 413a. – 52. For eks. DS IV nr. 584. – 53. DS V nr. 1605. – 54. DS IV nr. 1115. – 55. DS V nr. 1603. – 56. DS II nr. 222. – 57. DS IV nr. 950. – 58. DS IV nr. 1070. – 59. DS IV nr. 519. – 60. DS IV nr. 541. – 61. DS IV nr. 988. – 62. DS IV nr. 500. – 63. DS IV nr. 503. – 64. DS IV nr. 516. – 65. DS IV nr. 542 og 543. – 66. DS IV nr. 559. – 67. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog 3. – 68. Ordbog over det danske Sprog 13, 923. – 69. Handwörterbuch des deut. Aberglaubens III 512. – 70. Paul Danielson: Djävulgestalten i Finlands svenska folktro I, 114. Iøvrigt Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, 3. udg., 1900, pag. 146. – 71. Handwörterbuch des deut. Aberglaubens III 512. – 72. Fr. Oldenburg: Om Gienfærd eller Giengangere, 1818, pag. 64ff. – 73. H. Grüner-Nielsen: Danske Skæmteviser, 1927, pag. 244 (Morslandsvisen v. 36). – 74. E. Pontoppidan: Annales Ecclesiæ Danicæ, III, 1747, pag. 514. – 75. P. Rhode: Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse, 1775, pag. 450 og 399. – 76. Louise Hagberg: När döden gäster, 1937, pag. 404. Sml. Saga och Sed 1942, pag. 51, hvor provisorisk begravelse påvises på Grønland. Chr. B. Schjørring: Af Jord er du kommet, 1959, pag. 69. – 77. Alb. Sandklef: Den nedpålade döde i sägen och fynd, Ebert: Reallexicon der Vorgeschichte 8, 287 (Moorleiche). – 78. Nordisk Kultur IX, pag. 128. – 79. Se J. S. Møller: Moder og Barn i Dansk Folkeoverlevering, Danmarks Folkeminder 40, 1940, passim.

FORKORTELSER

KS = Kirkehistoriske Samlinger.
JS = Samlinger til jysk Historie og Topografi.
J.S. Møller: FH = J.S. Møller: Fester og Højtider i gamle Dage I, 1929.
JO = H.F. Feilberg: Bidrag til Ordbog over jyske Almuesmaal I–IV, 1886–1914.
VV = Poul Bjerge, Thyge Søegaard, August F. Schmidt: Danske Vider og Vedtægter, 1904–38.

SPROGLIGE BERØRINGER MELLEM FRISLAND OG SKANDINAVIEN

Af Tony Feitsma

Prof. Hammerichs artikel »Über das Frisische« i Aarsskrift for Aarhus Universitet IX,1 (1937) er nok det mest grundlæggende og systematiske som hidtil er skrevet om de frisisk-skandinaviske sproglige berøringer. Hammerich nævner først nogle kendetegn af henholdsvis den vestgermanske og den ingvæonske sproggruppe, for derpå at definere de frisisk-engelske overensstemmelser og det frisiske sprogs særlige kendemærker, alt dette navnlig betragtet i forhold til de nordiske sprog. Modsat Hermann Möller (AfdA. 22, 148) og Neckel (PBB 51) lægger forfatteren ikke synderlig vægt på de engelsk-nordiske overensstemmelser. Med rette gøres her gældende, at de foreteelser som Möller grunder sit bevis på, er gamle ord som sprogene var fælles om, og at det ikke drejer sig om fælles nydannelser som er ulige mere vigtige for at sandsynliggøre sproglige berøringer for den tid da de germanske sprog allerede var splittede. Artiklens hovedemne er så de nordisk-frisiske overensstemmelser som bliver fremlagt, med hensyn til lydudviklinger, morfologi og ordforråd. Disse overensstemmelser er for forfatteren lige så mange holdepunkter for en historisk teori som han skitserer til slut: »Wadstein hat die Bedeutung der Frisen in Hedeby und Birka für die nord. Sprachen in helles Licht gerückt. Einige der im Vorhergehenden angedeuteten Übereinstimmungen mögen derselben Zeit und derselben Strömung angehören, andere sind älter und können vielleicht Nord-Süd-gehende Strömungen wahrscheinlich machen. Entscheidend ist, dass wir nicht nur fürs Hochmittelalter, sondern auch für die vorkarolingische Zeit mit einer lang andauernden frisisch-nordischen Nachbarschaft, deren Art eine besondere geschichtliche Untersuchung aufklären müsste, zu rechnen haben.«

Vi vil nu først gennemgå Hammerichs artikel og se på de punkter som har særlig interesse for vort emne. Som *vestgermanske* kendetegn nævnes:

1. Svind af udlydende *-z*.

2. Forskel i behandling af *-i/-u* efter kort og efter lang stavelse.

3. Konsonant-geminering foran *i̯/u̯/l/r/n*.

Punkt 3 er i og for sig rigtigt nok. Dog må ikke glemmes, at også nordgermansk har en beskeden geminering foran *i* og *u*. R. C. Boer (Oergermaansch Handboek², § 168–172) behandler denne under et med de vestgermanske gemineringer. Og man fristes da nok til at tro at det, måske, kunne være en og samme tendens som har

gjort sig stærkest gældende i vestgermansk: »Al deze gevallen zijn van één gezichtspunt uit te beoordeelen«. Skillelinjen er her nok til stede, men mindre skarp end det ser ud til ved første øjekast.

4. Overgang *-ð- > -d-*. Nordgermansk viser kun denne udvikling efter *n* og *l*, i forlyd og i geminering. Forskellen ligger altså i at nordisk bevarer *ð* endnu i nogle stillinger, mens vestgermansk overalt får *d* i stedet. Disse foreteelser skal ses i den større sammenhæng: overgang stemt spirans til media som findes både i nord- og vestgermansk. Også her er altså tale om en tendens som ikke er helt gennemført i Skandinavien (og forresten heller ikke i alle henseender i alle vestgermanske sprog).

5. Der skal ligeledes tales et alvorligt ord om det *5.* punkt: *s*-stammernes særstilling i vestgermansk. I alle germanske sprog findes rester som vidner om *s*-stammernes beståen i længst svundne tider; i finske låneord *kinnas* (oldn. *skinn*), *lammas*, *lannas* (oldht. *lamb*, *lant*); got. *riqis*, oldn. *røkkr*, etc. »But in historical times the transition to the *o*-class is nearly completed« (Prokosch, A comparative germanic grammar, p. 256). Med særstillingen i vestgermansk må menes den måde mange vestgermanske sprog bruger *-er*-endelsen på til at betegne flertal; en foreteelse som tydeligt nok hænger sammen med det i punkt 1 nævnte svind af udlydende *-z*: *-r*-et er faldet bort i nom. og akk. sing.; under medvirken af nogen analogi i de andre kasus i sing. kan *-er*-endelsen så være reserveret for flertallet og tilsidst ha fået den funktion at betegne flertal. Tysk har gjort en udstrakt brug af denne mulighed; i langt mindre grad finder man også den dag i dag i hollandsk og engelsk flertalsformer som minder om *s*-stammerne. I moderne vestfrisisk leder man forgæves efter *s*-stammernes spor i flertalsdannelsen, og jeg var derfor på forhånd lidt mistroisk overfor de frisiske *s*-stammers »særstilling« i denne forbindelse, så meget mere som påvirkninger udefra nødvendigvis måtte fremme *-er*-endelsen. Gosses skriver (Grammatica van het Oudfries, p. 8): »Het oostfriese *clathar*, *kinder* is misschien te vergelijken met ndl. *klederen*, waar *-er* een rest is der oude *-s*-dekl. Ook *kinda*, *kindar* komen voor in het Oostfries.« Formerne bliver her betragtet som særlig østfrisiske, hvad der bliver så meget mere spændende som også *-ar*-endelsen i *a*-stammerne synes kun at forekomme i *Øst*frisland og af Hammerich forklares som nordisk påvirkning.[1] Der må i denne forbindelse dog bemærkes, at formen *kinder* forekommer i de vestfrisiske diplomer, skønt *kinden* er afgjort i flertal og slet ikke gør indtryk af at være yngre end *kinder*. Fremmed indflydelse for den sidste forms vedkommende er nok ikke udelukket. Alt dette fører til den slutning at med hensyn til *s*-stammernes rester i flertalsdannelsen adskiller vestfrisisk sig fra de andre vestgermanske sprog og står nordisk nærmest. Denne slutning skal dog tages med forbehold på grund af det unge vestfrisiske kildemateriale. En vis støtte har den dog i de nordfrisiske fastlandsdialekter, hvor flertal på *-er* heller ikke findes. Og det er netop fastlandsnordfriserne som ifølge Peter Jørgensen skal være indvandret fra et frisisk område. Et skridt videre (for vidt?) ville være, om vi spurgte, om det østfrisiske flertal på *-er* er oprindelig frisisk eller påvirket af nedertysk.

6. Pronominet *ik* (nord. *ek*).

Med hensyn til de *ingvæonske* kendetegn siger Hammerich at de ikke blot skiller ingvæonsk fra ikke-ingvæonsk vestgermansk, men også fra nordisk.

1. Ingvæonsk udvikler *ai/au* uden (primær) hensyntagen til den følgende lyd. Betragter vi dette punkt ud fra forholdet ingvæonsk-nordisk, så ser vi at nordisk her udvikler *ai* > *a* foran *h* og *r* og *au* > *o* foran *h*, og at *ai* og *au* (i trykstærk stilling) ellers bevares foreløbig. Udviklingen *ai* > *a* er en af de overgange som formentlig har »foreligget omkring år 600.« (Skautrup, DSH I, s. 38). Ifølge Prokosch viser oldeng., oldfris., oldsaks. ingen påvirkning fra konsonanter på diftonger, »due in part to their early monophtongization.« (Germ. gramm., p. 116). Denne ingvæonske monoftongering (har den nu fundet sted *så* forfærdelig »early«?) har dog igen haft betydning for den østnordiske monoftongering af *ai* og *au* (*ai* > *ē* og *au* > *ø*)[2]. Skautrup ansætter den danske monoftongering til ± 900, senere i Sverige og i nogle norske områder; han går ud fra at udviklingen har fundet sted i retningen sydvest-nordøst. Monoftongeringen i Nordvesttyskland (altså i det »ingvæonske« område) skal så ha fundet sted i 800-tallet eller før.

Udviklingen af *ai* i oldfrisisk ses forskelligt i de forskellige grammatikker: v. Helten skriver i sin Altostfriesische Grammatik (s. 21): »Urgermanischem *ai* entspricht *â* od. *ê*, und zwar letzteres, wenn die folgsilbe ursprünglich einen umlautsfactor enthielt, ersteres in den anderen fällen.« Undtagelserne forklares ved forskellige former af analogi, »umlauthindrenden wirkung des *w*, *m* od. *st*« o.l. Denne opfattelse behøver ikke at være i strid med Hammerichs opfattelse at *ai/au* udvikler sig i ingvæonsk uden *primært* hensyn til den følgende lyd. Gosses siger dog (o.c., p. 5):

»*ai* > *â* spontaan
ai > *ê* voor enkele dentaal.«

Og Steller[3]: Germ. *ai* (got. *ái*) ist afrs. teils durch *â*, teils durch *ê* vertreten: Afrs. *â* erscheint in offener silbe, wenn die folgesilbe dunklen vocal oder *w* enthält. b. Afrs. *ê* (der lautwert war vermutlich offenes *ǽ*) erscheint in geschlossener silbe vor einfachem consonant, sowie vor *i*, *j* der folgesilbe.

Siebs udtrykker sig således i sin Geschichte der friesischen Sprache (1901): »Es ist als unrichtig abzuweisen, dass alle *ê*-Formen durch *i*-Umlaut zu erklären seien [...]; vielmehr ist anzunehmen, dass germ. *ai* zu *ǽ* geworden und dieses je nach seiner Umgebung teils zu *â*, teils zu *ê* weiterentwickelt ist.« De forskellige fremstillinger fører tankerne nærmest hen på en eller anden form for »primært« hensyn til de efterfølgende lyde. v. Helten omtaler omlydvirkende og -hæmmende faktorer; heller ikke han er dog helt sikker på lydudviklingens forløb (o.c., § 22, anm. 2): »Ob das *ê* der directe umlaut von *â* ist oder die reihenfolge *ai*, *ei*, *ê*, neben *ai*, *â*, anzunehmen ist, wage ich nicht zu entscheiden.« Vi ser altså at forskellen som Hammerich her konstruerer mellem nordisk og ingvæonsk muligvis kan gå an for *au*, men i hvert fald ikke er tilstrækkelig sikkert underbygget hvad det frisiske *ai* angår. Derimod synes netop denne ingvæonske monoftongering at vise overensstemmelse og sammenhæng med den senere østnordiske monoftongering.

2. en stærk tendens til palatalisering (*ă* > *ĕ*, *k* > *c*, *g* > *j*). Det er uden tvivl rigtigt at denne tendens i ingvæonsk er mere fremtrædende end i nordisk. Det ligger i sagens natur, at de konkrete palataliseringsforeteelser i ingvæonsk og nordisk ligner hinanden, men det tvinger eller berettiger slet ikke til antagelse af sammenhæng. Heller ikke hvad udviklingen *k* > *c*, *g* > *j* angår, hvor også dansk viser visse palataliseringstendenser (GG § 318) er der tale om sammenhæng: udbredelsescentret ligger i Østdanmark og kan altså geografisk set næppe have noget at gøre med ingvæonsk.

3. ingvæonsk lader nasalen svinde foran alle spiranter. Det sker ikke i nordisk. Udtalelsen dækker dog i denne form ikke hele sandheden. For nordisk og ingvæonsk har tilfælles overfor gotisk og ikke-ingvæonsk vestgermansk, at nasal svinder foran *s* og antekonsonantisk *f*. Ingvæonsk taber så ovenikøbet nasal foran *þ* og enkelt *f*. Tendensen er igen skredet videre frem i ingvæonsk. Det ville i denne forbindelse være nyttigt at vide hvad det kronologiske forhold er mellem overgangen *nþ* > *nn* og bortfaldet af nasal foran spiranter. Skautrup tror tydeligt på prioritet for nasalsvind (DSH I, s. 38 og 50). *nþ*-forbindelsen er på en eller anden måde udelukket fra denne »lydlovs« virkning i de skandinaviske sprog. *-mf*-forbindelsen uden efterfølgende konsonant viser en lignende udvikling: *m* bevares, *f* svinder.

4. i verberne falder de tre personer sammen i flertal. I ældre middeldanske skrifter (udenfor Skåne) optræder en lignende foreteelse: som i ingvæonsk er de gamle endelser i 1. og 2. person flertal gået tabt (DSH I, s. 274). Men denne danske udvikling er sandsynligvis temmelig meget senere end den ingvæonske (allerede i oldengelsk og oldsaksisk).

5. ingvæonsk taber tidligt refleksivpronominets sidste rest, mens nordisk bevarer både *sin* og *sig* i refleksiv funktion. I denne henseende indtager jysk dog en særstilling; det bruger nok *sig*, men, som i ældre københavnsk og andre dialekter, kun i ental. For flertal bruges *dem*[4]. Det kan Jyderne og alle de andre selvfølgelig godt selv ha fundet på, men det er i hvert tilfælde en tendens som kan pege i ingvæonsk retning. Også for det refleksive *sin* er interessen stadig dalende, når vi kommer længere sydpå: *sin* er i norsk og svensk tilbagevisende både i ental og flertal, i dansk rigssprog tilbagevisende i ental, mens brugen af *sin* i jysk er meget indskrænket.[5] Ifølge Hellqvist[6] er »germ. *sina-*, i urgerm. blott refleksivt.« Forholdene tyder på en aftagende interesse for refleksivitet i almindelighed i (nogle egne af) Danmark; en »nydannelse« som også findes i ingvæonsk.

Man kan godt være enig med prof. Hammerich i, at »von einer besonderen »genetischen« Verwandtschaft einer westgermanischen Sprache mit einer oder mehreren der nordischen Sprachen nicht die Rede sein kann,« men man får faktisk indtryk af at han har villet bevise alt for meget, har trukket skillelinjerne mellem vestgermansk-ingvæonsk og nordisk altfor skarpt op og derved har skudt over målet.

Hammerich antager nordisk oprindelse for *i*-omlyd: »Die vom Norden ausgehende Welle des i-Umlautes trifft mit voller Wucht das Ingwäonische, verliert die Kraft im Gebirge,« etc. Neckel (PBB, LI s. 14 note) skriver dog: »Ich erinnere mich, dasz E. Sievers mündlich lehrte, der *i*-umlaut habe sich vom anglofries. gebiet (wo

seine wirkung am wenigsten beschränkt ist) nach norden und süden verbreitet.« Cf. Brøndum-Nielsen: (DD s. 37): »Lydforandringens Intensitet aftager ud imod Grænserne af Udbredelsesomraadet, og man tør derfor antage, at den har sit Udbredelsescentrum indenfor den Del, hvor Udviklingen er videst fremskreden.« Skautrup (DSH I, s. 46): »*i*-omlyd kendes fra nordisk og vestgermansk, men har udviklet sig noget forskelligt og vel nok selvstændigt inden for de enkelte sprog.« Af de forskellige opfattelser synes Hammerichs at være den mindst sandsynlige. Hvis der skal være tale om en »Welle des *i*-Umlautes«, så skal den vel nærmest være kommet fra det anglo-frisiske område. Den af Neckel og Brøndum-Nielsen anførte grund er i denne henseende tydelig og overbevisende nok. At vælge mellem selvstændig udvikling og ingvæonsk påvirkning er for mig egentlig kun et væddemål: jeg gætter på en eller anden form for sammenhæng.

Om den senere udvikling af det oprindelig ingvæonske saksisk skriver Hammerich: »Nach Ablauf der hd. Lautverschiebung ist – teilweise schon im Merovinger-, aber besonders seit dem Karolinger-Reich – der sächsische Teil des Ingwäonischen einem immer stärkeren Angriff seitens des Hd. ausgesetzt.« Vi må altså gå ud fra, at saksisk efterhånden har tabt adskillige ingvæonske kendetegn; det betyder at vi skal regne med flere »ingvæonismer« i oldsaksisk end vi kan slutte os til udfra det overleverede materiale; og dette betyder igen at vi skal være dobbelt forsigtige med at bestemme frisisk som långivende sprog for »ingvæonske« låneord i nordisk. Dog skal man også være forsigtig med den slags forsigtighed: den saksisk-ingvæonske periode synes at ligge forholdsvis langt tilbage i tiden og det er ikke rimeligt at antage at på et tidspunkt da højtysk var i fremmarsch (og sandsynligvis på mode) det ingvæonske saksisk har kunnet gøre omfattende leksikografiske erobringer. Vi gør altså fornuftigt i at holde os til det materiale som foreligger i de overleverede saksiske skrifter ved bedømmelsen af låneordenes hjemsted. Så kan vi overlade det usynlige saksisk til de lærdes spekulationer.

Det centrale punkt i Hammerichs fremstilling er de frisisk-nordiske overensstemmelser.

1. *u*-epenthesen i *sjunga*, *siugun*, etc.

Vi opstiller her de mere eller mindre væsentlige eksempler vi har fundet, i et sammenlignende skema:

	dansk	*frisisk*
1.	*fiuqra, fiūra (GG § 95)	fiuwer, fiower (v. H. § 36)
	siu (GG § 179, anm. 5)	siugun, sowen
	ni	niugen, niogen
2.	Siktriuk triukastr(?) } (GG § 182)	I denne lydforbindelse er ikke udviklet
	liung (og sammensætninger)	*-ggw-*, men *-w-*
	diunga	
	sliunga	

	dansk	*frisisk*
	siunga	siunga (v. H., § 37)
	siunka	sinke (nvfr.)
	biug	
	(oldnord. døkkr)	diunck, wangeroog: djunk
	stinke	stjonke (nvfr.), sagelterland: stjúnke
		thiucke < *thikwî (= tykkelse)
	thiukkær < *þekkwuR (*u*-brydning, GG § 94 anm. 1)	tsjok (nvfr.)
3.	blive	bliuwe (nvfr.) < *blîva (v. H., § 38)
	skrive	skriuwe (nvfr.) < skrîva
		wriuwe (nvfr.) < *wrîva, etc.
4.	fiktæ, fæktæ (GG § 146, anm. 6)	fiuchta (v. H., § 39)
	knægt	kniucht
	ret	riucht
5.	kirkia, kyrkia	tsiurke (v. H. § 40)
		thriuch
	biurth (GG § 183)	berte (nvfr.)
	kiurtel	
	hiwrne	herne (nvfr.)

I vort skema er vi gået ud fra Van Heltens inddeling af det frisiske materiale i sin Altostfriesische Grammatik (§ 36–40):

»Der U-, der V- und der W-Umlaut«:

1. *i* eller *e* foran *g* + *u* > *iu*: niugun, siugun, fiower.
2. *i* foran opr. (*n*)*kw*, *ngw* > *iu* (*iû*?)
3. fra senere tid skriver sig *îu*, *iû* istedenfor opr. *î* foran labial spirans, *bliuwe*, *skriuwe*, *wriuwe* < blîva, skrîva, wrîva (cf. Gosses o.c., VII. anm. 2).

»Brechung«:

4. *i* og *î* foran *cht* > *iu*, når den følgende stavelse ikke indeholder *i* eller *j*. (*fiuchta*, *kniucht*, *riucht*, etc.); ifølge Gosses er det både *e* og *i* der får brydning foran *cht*.
5. foran *r* + *k* eller *ch* bliver gammelt *i* til *iu* (*tsiurke*, *thriuch*)

Den tredje gruppe er for ung til at den kan inddrages i denne sammenhæng. At den fjerde gruppe ikke findes på dansk er muligvis en følge af overgangen *ht* > *tt*, måske allerede i det 8. århundrede (GG § 255, anm. 1); ord som *knægt* og *fægte* er vistnok låneord.

Hammerich nævner ingen eksempler på *r*-brydningen (GG § 183; ovennævnte femte gruppe). Jeg har heller ikke fundet belagt konkrete leksikografiske overensstemmelser. Van Helten har kun de to ovennævnte ord (§ 40) og Brøndum-Nielsen nævner som forudsætninger for den østnordiske *r*-brydning »*y* i Fortisstavelse foran *r* + Konsonant, i Dansk næsten kun foran *r* + Dental (især *rth*, *rt*, *rn*)« (GG § 183). *r*-brydningen ansættes af Skautrup til ±1300–1350: et ret sent tidsrum for antagelse

af frisisk-nordisk sammenhæng. Brøndum-Nielsen nævner dog også eksempler fra c. 1250. Man kan altså højst sige at frisisk viser en, ikke særlig kraftig, tendens til en slags *r*-brydning og at østnordisk ligeledes har en, anden slags, *r*-brydning. De eksempler på *r*-brydning som Brøndum-Nielsen citerer fra østnorsk og oldengelsk (GG § 183, anm. 1) lader faktisk ane en større slægtskab med den østnordiske *r*-brydning end de frisiske eksempler.

Den første gruppe, de tre talord, eksemplerne på fællesnordisk *u*-brydning og – i Van Heltens terminologi – frisisk »*u*-umlaut« er i denne forbindelse af en altfor speciel og problematisk karakter og derfor af en noget tvivlsom værdi. Der hersker altfor stor usikkerhed om disse ords lydlige udvikling til, at der kan bygges nogetsomhelst på de frisisk-nordiske ligheder indenfor denne gruppe. Hvis der her på dansk område er tale om *u*-epenthese hører den til de fællesnordiske lydudviklinger.

Den anden gruppe, *w*-brydningen, viser de fleste perspektiver for vor undersøgelse. Her synes virkelig at være en overensstemmelse til stede. Ifølge Skautrup (DSH I, s. 131) har *w*-brydningen vel »haft sit udbredelsescentrum i jysk(-frisisk).« Hvis Skautrup har ret i at formen *siktriuk* på Haddeby 4 skal tydes som en brudt form, så skriver *w*-brydningen sig måske allerede fra første halvdel af 900-tallet for danskens vedkommende. Denne datering støtter formodningen om frisisk-nordisk sammenhæng. Hverken østnordisk eller frisisk er konsekvent i brydningens gennemførelse; undtagelserne kan dog muligvis forklares som lån. Falk og Torp angiver *stinke* som lån fra mnt. *stinken*. På grund af den lydlige udvikling i frisisk kan former som *Siktriuk* ikke have frisiske paralleller med brydning. Falk og Torp giver for *thiukkær* også vestnordiske sideformer (»neunorw. *tjukk*, anord. *þykkr* und *þjukkr*«), og Brøndum-Nielsen behandler diftongeringen i *þiukkær* som *u*-brydning under de fællesnordiske lydudviklinger (GG § 94, anm. 1). For frisisk *thiucke* og *tsjuk*, *tsjok* (nvfr.) regnes der kun med *w*-brydning. Det udelukker dog i og for sig ikke en nordisk-frisisk sammenhæng.

Det er som regel de lige efterfølgende konsonanters kvalitet der påvirker vokalen i frisisk, hvorimod det i den fællesnordiske *a*- og *u*-brydning først og fremmest er vokalen i den følgende stavelse som bevirker brydningen. I det store og hele viser de frisiske brydningsforeteelser, foruden deres saglige overensstemmelse med de østnordiske *w*- og *r*-brydninger, altså også »principielt« større lighed med dem. Man skal dog lægge mærke til, at den første (problematiske) frisiske gruppe har forholdsvis større lighed med den fællesnordiske *u*-brydning, skønt også det lige efterfølgende *g* her synes at være en nødvendig forudsætning. På den anden side skal der regnes med en fortsættelse af de »fællesnordiske« brydninger endnu i olddansk.

2. tendens til tiltagende diftonger (*bjāda – bjóða; sjuka – sjúkna; sjā – sjá*). Denne overensstemmelse er mere problematisk og mindre vigtig end den forrige. For det første er det ikke altid let at bestemme om der i et bestemt håndskrift eller i en bestemt dialekt er tale om aftagende eller tiltagende diftong. Man kan jo ikke udfra en senere tids frisisk uden videre slutte sig til et ældre sprogstadium. v. Helten tror på forholdsvis gode grunde at østfrisisk har tiltagende diftonger *iû*, *iâ*; han erkender

dog at »das angeführte nicht stricte beweisend ist für alle dialecte.« (§ 24, a. 2). Bortset herfra er tendensen til tiltagende diftonger heller ikke på den nordiske side så fuldstændig som Hammerich vil lade os tro. I dansk findes ikke tiltagende diftong ved kontraktion:

vestnord. *sjá*	dansk *sē*	
vestnord. *tjá*	dansk *tē*	(GG § 101)
vestnord. *ljá*	dansk *lē* (*læ*)	

Hvis her skulle være tale om sproggeografisk sammenhæng, ville det være mærkeligt at det mellemliggende område Danmark (sammen med Sverige) viser en svagere tendens til stigende diftonger end de to yderpunkter Frisland og Norge. Og tilsidst er chancen for tilfældige overensstemmelser i dette tilfælde temmelig stor. Udtrykket »tendens til stigende diftonger« er temmelig alment og hvad skal en diftong andet end blive enten aftagende eller tiltagende i første omgang? Og når diftongerne så ovenikøbet er af samme oprindelse! Denne overensstemmelse har ingensomhelst beviskraft.

3. Heller ikke den tredje frisisk-nordiske overensstemmelse kan føre os et skridt videre frem til afgørende resultater. Det drejer sig om vokalbalancen og vokalharmonien. Axel Kock skriver i PBB XXIX, s. 175ff. på grund af materiale fra Rustringen (s. 186), at »ein und derselbe factor im afries. wie im aschw. (in den an. sprachen) beim zustandekommen der vocalbalance wirksam gewesen ist.« Og denne fælles faktor skal efter hans mening være et fælles accentueringssystem: efter kort vokal i fortisstavelsen stærkere levis i infortisstavelsen end efter lang vokal. Kock mener videre at det er sandsynligt at man også har haft vokalbalance i (nogle egne af) Danmark, men ifølge Br.-N. (GG § 204) lader »dens Forekomst indenfor dansk Sprogomraade sig næppe godtgøre med fuld Sikkerhed.« Det ligger i Kocks tankegang nær at antage, hvad han også gør, at der måske findes flere tilfælde af vokalbalance indenfor vestgermansk, som jo i udpræget grad har vist det ovennævnte accentueringssystem ved at lade *i* og *u* falde bort efter lang fortisstavelse, og at bevare den efter kort. Udfra Kocks forklaring er man nærmest tilbøjelig til at tro på selvstændig udvikling af fælles tendenser. En mere speciel nordisk-frisisk sammenhæng i denne henseende ville tyde på temmelig intensive kontakter. Akcenten er jo ikke det første man giver og tager ved sprogligt lån. Det er ikke sandsynligt at vi nogensinde får tilstrækkeligt materiale til at nå til en endelig afgørelse med hensyn til forekomsten af vokalbalancen i de forskellige sprog og sammenhængen mellem disse foreteelser.

De nu følgende punkter hører til morfologien; det drejer sig i alle disse tilfælde om lydudviklinger i ubetonede stavelser i deklination og konjugation.

4. Svind af *-n* i udlyd (i infinitiv og *n*-stammer). GG § 268,6 opstilles den regel at *n* bortfalder i urnordisk udlyd. I anm. 4 af samme § siges først »i Almindelighed gælder den Regel, at *n* er bevaret i sekundær Udlyd«, men senere: »Overfor østnord. *ōghon* (got. *augona*), Konj. 3 Pl. *biūthin* o.l. (got. *biudaina*, Præt. *budeina*) staar

imidlertid vn. *augu, bjóði* osv. med *n*-Bortfald i sekundær Udlyd«. Under den almene regel om svind i udlyd henhører bortfald af *-n* både i infinitiv og i *n*-stammer. Det ser ud til at være en speciel nordisk-frisisk overensstemmelse; de fleste middelengelske dialekter har infin. paa *-en*, og bevarer ligeledes *-n* i *n*-stammerne; Northumbrisk går dog i denne henseende som regel sammen med frisisk. Den frisiske »infinitivform« på *-n* (ved siden af den uden *-n*) stammer fra gerundium (på *-ande*). Hammerich gør dog selv opmærksom på, at udlydende *-n* »schwindet zwar im Fris. nicht in derselben Ausdehnung wie im Nordischen«. For at kunne bedømme den konkrete frisisk-nordiske sammenhæng i det tilfælde skulle man faktisk tage alle andre tilfælde af udlydende *-n* med i betragtning. Og netop ved bortfald af udlydende konsonanter kan man ikke se bort fra tidsforskellen mellem de nordiske og de første frisiske skriftlige kilder.

5. Mens i punkt 4 er talt om svind af *-n* i udlyd, drejer det sig i punkt 5 netop om *n*-stammernes lange form i N. A. Pl. Ntr. (*agen, agene*).

e-endelsen forklares på forskellig måde. Ifølge v. Helten (Aostfr. Gr. § 192) er formerne *âgene* og *ârene* at vente efter den regel som han formulerer i § 54: »für die mehrsilbigen formen auf *-ô* galt dieselbe regel wie im ags.: die mit kurzer wurzelsilbe apocopierten das *-u*, in denen mit langer wurzelsilbe, [...], blieb dasselbe suff. erhalten und wurde in der folge zu *-e* geschwächt«. Også ifølge Gosses (s. 10) er formerne *âgene, âgne* helt lydlovlige. (I ags. har jeg ikke kunnet finde parallelformer til *âgene* og *ârene*). GG § 487,3: I dansk findes endelserne *-un, -on*, senere *-æn, -en;* »tidligt forekommer imidlertid en efter GenPl. og Substantiver med *-æ* i Plur. omdannet Form«: *ørnæ, øghnæ*. Andre Former er *øwæ* og *øhhan*. Cf. § 438: »Det tidligst foreliggende sikre Eksempel paa analogisk Plur.-Endelse i de neutrale *a*-Stammer er Ordet *blath* Blad i Harpestreng«, med *blathæ* som normalformen for plural i Harp K, c. 1300. *öghnæ* har altså til en vis grad sine paralleller. Begge forklaringer går ud fra en selvstændig udvikling i selve sproget. Hammerich godkender Br.-N.s forklaring (analogi efter gen. pl.) og antager tillige sammenhæng med frisisk. Man kunne i og for sig også gå ud fra v. Heltens opfattelse og på grund deraf antage frisisk påvirkning.

Så er endnu tilbage det udlydende *n* i de frisiske former *âgen, âren* og deres danske paralleller på *-n*. Hammerich regner dem øjensynligt til de specielt nordisk-frisiske overensstemmelser; dette kan dog næppe være rigtigt: formen på *-n* er almindelig i alle vestgermanske sprog (undtagen northumbrisk[7]; cf. under 4) og i østnordisk, hvor den lige så lidt som i østfrisisk og tidligere vestfrisisk, får nogen støtte af andre flertalsformer. Formen på *-n* er altså den almindelige: at den har kunnet holde sig, også i østnordisk og frisisk, forklares nok lettest ved at *n*-et her har været særlig beskyttet (germ. **-ōnō*). I vestnordisk er den som regel alligevel faldet bort, ligesom i northumbrisk: tendensen til svind af *-n* er blevet altfor kraftig.

M.h.t. formen på *-ene* er speciel frisisk-nordisk sammenhæng ikke udelukket.

6. -ar-endelsen i mask. *a-, i-*, og *u*-stammer, som Hammerich tilskriver nordisk indflydelse, forklares af v. Helten (PBB 14, 282) og Gosses som opstået af en endelse

-ôziz, hvorved det første *z* altså ikke apokoperes. Mærkeligt er, som allerede nævnt, at denne *-ar*-endelse forekommer i Østfrisland, altså i samme område hvor også *s*-stammerne bevarer deres plural på *-er*. Er *ar*-endelsen her måske en udbredelse af *s*-stammernes plural? I tysk spreder denne flertalsendelse sig dog især til neutrumsord, mens det i østfrisisk ved siden af *s*-stammerne netop er maskuliner som får endelsen *-ar*. Der kan altså ikke være tale om umiddelbar tysk indflydelse. Mod nordisk påvirkning kan man dog indvende, at det i frisisk kun er maskuline *a*-, *i*-, og *u*-stammer som får endelsen *-ar*, mens femininerne jo i nordisk plejer at have en *-r*-endelse både i nom. og akk. I det danske runesprog findes endnu ved *a*-stammerne nom. plur. former på *-ar* (olddansk 800–1100), »men i Haandskriftsproget fra tidligst Tid kun Former med (delvis analogisk) Tab af *-r*« (GG § 430,5). Dansk har på den tid fået en udpræget feminin overvægt for *ar*-endelsen i flertal, og en eventuel påvirkning fra dansk side på frisisk må altså ha fundet sted i eller før den olddanske periode. Det er dog langtfra nødvendigt at antage direkte nordisk påvirkning på det her skitserede usikre grundlag. v. Heltens forklaring ad hoc med *-ôziz*-endelsen er jo altid en udvej, men heller ikke særlig overbevisende. Problemet flyttes på den måde kun til en ældre tid, hvad der bestemt ikke gør løsningen lettere. Hvorfor og hvordan, kunne man jo nu spørge, har østfrisisk fået *-ôziz*-endelsen? Hvis her er tale om fremmed påvirkning, så har friserne undergået den på en meget selvstændig måde.

7. Forkærlighed for part. præt. af stærke verber med *-i*. Både i nordisk og i frisisk tyder meget på forekomst både af former med *-i-* og med *-a-*. (Oergerm. Handb. § 219,3). Boer er dog ikke så overbevist om *i*-formernes kvantitative overlegenhed i nordisk (Oudnoorsch Handbock § 138, anm. 2); på samme måde går Prokosch tydeligt ud fra *-a*-formen som det »normale«, også for oldn. (o. c., p. 206). Det drejer sig om to slags former som skal ha forekommet i urgermansk (sammenlign gotisk *fulgins*, oldengelsk *cymen*) og som altså kan ha udviklet sig ved siden af hinanden i et og samme sprog på egen hånd. En »statistisk« bestemmelse af en vis »forkærlighed« for den ene af de to former ville i denne forbindelse ikke være af særlig stor værdi. Kun hvis der kan påvises konkret overensstemmelse i bestemte tilfælde, kan det tages som en slags bevis for sammenhæng. Hele spørgsmålet om part.-endelsen er dog i den grad problematisk, at det ikke er fornuftigt at bygge nogensomhelst teori på det (cf. Prokosch o. c., § 69, note).

Med hensyn til ordforrådet vil jeg bruge som grundlag, både hvad argumenteringen og materialet angår, ikke blot Hammerichs artikel, men også Wadsteins skrifter[8], og Marius Kristensens bog om fremmedordene i det danske skriftsprog[9].

Jeg vil begynde med præ- og suffikser[10]; en overensstemmelse i denne henseende tyder på mere end overfladisk berøring. Mest frisisk ser suffikset *-else* ud. Marius Kristensen skriver (FrO s. 66), at både Tamm, han selv og Axel Kock »er enige i at se hovedkilden til de nordiske afledninger paa *-else* i de mnt. ord på *-nisse*, men afviger i forklaringen af overgangen *n* > *l* i dansk-svensk. Tamm ser heri en tiljævning dels til nogle enkelte ældre låneord (som *røkælsæ* s. 16), dels til nogle sam-

tidig optagne ord af mnt. eller frisisk oprindelse, som også i grundsproget har *-else.*« Kristensen har først fundet det betænkeligt at en så fåtallig gruppe skulle ha haft en så stor indflydelse på en så meget talrigere gruppe, men »i betragtning af at de oprindelig også ganske fåtallige ord på *-ari* har formået at erobre de langt talrigere senere indvandrede ord på mnt. *-er* i svensk, samtidig med at de har været hyppigt brugte som mønstre for frit skabte nydannelser, tør man ikke nægte at også de forholdsvis fåtallige ord med oprindeligt *-else* har kunnet øve en lignende indflydelse.« En udmærket oversigt giver Br.-N. (§ 346 anm. 5): Suffikset *-ils(i)*, *-æls(æ)* svarer ifølge Br.-N. til osaks. *-isli*, *-islo*, »der i Middelnedertysk fremtræder med metatetisk Udvikling i Formen *-else.*« »Det laangivende Sprog kan dog ogsaa være Frisisk, hvor man – allerede i de ældste Tekster – finder Former som *lamelsa* Lammelse, *wi(g)elsa* Vielse, *blodelsa* blodigt Saar, *blawelsa* blaa Plet osv. (jf. ogsaa oeng. *recels* Rögelse o.fl.)« Med hensyn til ordene på *-(e)nisse* siger han at suffiksets »hurtigt voksende Brug inden for Nordisk maa bl. a. skyldes en Overførelse til denne Formgruppe af talrige middelnedertyske Verbalsubstantiver med Suffikset *-(e)nisse.*« Om ordenes form i dansk skriver Br.-N. (GG § 494,4): »En Suffiksform *-ilsa* f. kan paavises i enkelte Tilfælde som Sideform til *-ilsi*, der i Almindelighed er at betragte som feminin *īn*-Stamme, til Dels dog ogsaa som neutral *ia*-Stamme.« Fornsvensk har *-ilse* N, senere også som feminin *īn*-Stamme. Når man ser bort fra metathesen stemmer altså formerne pa *-ilsi* og de svenske former mere overens med oldsaksisk. Efter formen minder *-ilsa*-ordene om de frisiske (maskuline *n*-stammer på *-ilsa*, *-elsa*). En mig ukendt faktor er tidspunktet hvorpå metatesen *-isli>-ilsi* har fundet sted i mnt. At metatesen skulle ha fundet sted på dansk område, er ikke rimeligt, fordi vi ikke finder former på *-isli* i dansk og ifølge M.Kr. (FrO s. 67) »intet af de herhen hørende ord forekommer i ældre kilder end Harp. og Fl. byl.« Det vil altså sige at vi her ser for vore øjne, hvordan *-else*-ordene kommer ind i dansk skriftsprog. Den gruppe hjemlige danske ord (med samme suffiks) som *fözæl, fözlæ; ræzæl, ræzlæ; hörsl*, osv. som skal ha støttet suffiksets overførelse til nordisk (GG § 346, anm. 5) skulle ha fremmet *-isli*-endelsen istedenfor *-else.* (Hvorimod ældre låneord fra engelsk som *røkælsæ* kan ha støttet *-else*-formen). Vi må derfor nok gå ud fra at ordene »sandsynligvis i overvejende Grad er laant i den metatetiske Form. (GG § 346,1).

To ord viser overensstemmelse mellem dansk og frisisk: *lammelse* og *vielse*, fris. *lamelsa* og *wigelsa.* Schiller og Lübben[11] har ordene i deres ordbog, men kun i kilder fra Østfrisland. Det er ikke særlig imponerende ligheder, men M. Kristensen har i sit materiale fra før 1300 (hvori forresten heller ikke *lammelse* og *vielse* forekommer) ikke kunnet vise nogen lige så nær overensstemmelse mellem danske og nedertyske ord. Når vi så endvidere overvejer, at ags. har gamle eksempler på *-else*, så at det ikke er usandsynligt at også frisisk har haft denne endelse i tidligere tid, og når vi så tager i betragtning at tiden hvori *-else*-ordene kommer ind i dansk skriftsprog, ikke udelukker frisisk lån (13. årh.), så har vi nok lov at slutte os til en mulighed for frisisk indflydelse som senere overskylles af den nedertyske bølge.

Wadstein ser også muligheder for i hvert fald delvis frisisk lån for endelserne *-dan*, *-skap* og *-skæp* (sv.). Det eneste som kan siges om dette, er at vi i de frisiske kilder kun finder *-den* og *-skip*. Hvis det skal være lån fra frisisk, så skal det skrive sig fra ældgammel (muligvis præ-frisisk?) tid. Frisisk lån er her meget usandsynligt.

Af Wadsteins præfikser udgår lige straks *be-* og *und-* som usandsynlige. Om *be-* skriver Skautrup (DSH II, 83): »De ældste da. exx. er *besæt*, fængslet, i den latinske Åbenrå skrå fra 1335, og *biwaræ* i Huskvarnafragmenternes yngste (astronomiske) afsnit. (I. 215).« *be-*s forekomst er for sen til antagelse af frisisk lån. Tidligste exx. for *und-*: »*undgælde* (Margretes forordn.), *undfare*, drage bort fra (1409).« Her kan på grund af dateringen slet ikke være tale om frisisk lån. Tilbage bliver kun *for-* og herom kan bevises både det ene og det andet, og jeg foretrækker derfor at antage lån fra nedertysk.

Hvad nu det egentlige ordforråd angår, er det bedst at begynde med de ord, som efter deres lydlige form ser ud til at kunne være frisiske. På den måde har vi en mulighed at nå til mere eller mindre sikre resultater og på grund deraf kan vi så med hensyn til de øvrige mulige ligheder indtage enten en dristig eller en beskeden holdning, alt eftersom vi har den fornødne dækning i ryggen eller ikke.

Oldfrisisk *baken*[12]. Formerne ght. *bouhhan*, ags. *béacen*, os. *bocan* tyder på urgerm. *au*, som svarer til *ø* på dansk og til *â* i frisisk; på skandinavisk område er ordet blevet til vestnordisk *bakn*, ældre svensk *bakn*, nysv. *båk*. Br.-N. (GG § 138, anm. 2) peger på at der må foreligge tidlig forkortelse »i det fra ofris. *bâken* Tegn, Bavn laante *bak(e)n*, *bagn*, *baffn* (vn. *bákn*)«, fordi *baken* ikke er kommet med i labialiseringen i dansk (hvis gennemførelse, efter de tidligste eksemplers vidnesbyrd kan sættes til c. 1250, GG § 138). I svensk er ordet derimod blevet labialiseret (muligvis i 1200- eller 1300-tallet). Vi kan endvidere se på formerne at *k* er kommet med i klusilsvækkelsen. Denne svækkelse indtræder særlig tidligt i tryksvag stilling og i særlige antekonsonantiske stillinger: »foran Likvida (*r*, *l*, *n*) er *[...]* indtraadt tidlig Tonalisering og Lydaabning, saa at de oprindelige Tenues her kan vise lignende Udviklinger som de oprindelige stemte Spiranter.« (GG § 282). Og i § 286 hedder det at denne tidlige svækkelse rimeligvis begynder (i ømålene) i 12. årh. (c. 1100). Overgangen intervokalisk $k > g$ ansættes af Br.-N. til c. 1200 for sjællandskens vedkommende. Skåne og Jylland danner yderområder hvor udviklingen finder senere sted. Man må dog gå ud fra at *bâken* ikke kan være senere optaget i dansk end i 1100-tallet. Så må det først ha undergået klusilsvækkelse (§ 282), så er der opstået en diftong, hvori første komponent (den oprindelige vokal) er forkortet ifølge § 197,3, så den kunne slippe for labialiseringen. 1100-tallet eller tidligere passer godt med eventuelt frisisk lån. Skautrup gør opmærksom på *bavn* i mange højnavne: *Bavnehøj* har muligvis fortrængt *Bålhøj*. På grund af navnematerialet ville det måske være muligt at nå til en nærmere tidsbestemmelse af lånet. At navnet *Bavnehøj* findes i den sydligere del af Jylland, tyder på at låneordet er kommet fra syd. Jeg har ikke kunnet finde noget ord som svarer nøjere til dansk *bavn* end det frisiske *baken*. (I middelnedertysk findes *bake:* lån fra frisisk?). Ordets oldfrisiske former er *baken*,

beken; i nordfris. *biiken, bîk, bîak:* de synes at gå tilbage til *beken.* Nyvestfrisisk *beaken* tyder på gammelt *baken.* Jeg vover dog ikke at lokalisere det frisiske långivende område nærmere.

Oldfris. **bat*[13], dansk *båd,* etc. er et andet ord som plejer at blive fremført som eksempel på lån fra frisisk. En ikke tilstrækkelig påagtet vanskelighed ved denne forklaring er, at **bat* ikke er belagt i oldfrisiske kilder, skønt man nok skulle tro at kildernes art ikke står i vejen for ordets brug; *skip* forekommer flere gange. Nyvestfrisisk *boat* hjælper os ikke; det skal uden tvivl forklares som lån fra engelsk ligesom hollandsk og mnt. *boot.* Frisisk **bat* (ev. **bet*) skulle være blevet til henholdsvis **beat* og **biet.* I nordfrisisk findes dog: Mauring *büütj* Karrharde *büt'*, sølring *buat,* ferring *bűat;* alle disse former tyder på oprindelig *â.* Hvis ordet ikke er et, tidligt, låneord fra dansk eller engelsk (nemlig inden i fremmedord med *a, a* er blevet til *o* i Mauring, Er. Bauer, Die Moringer Mundart § 125), bliver vi nødt til alligevel at antage at **bat* har været frisisk i tidsrummet før vore frisiske kilder. Og så ville der også være mulighed for at dansk *båd* er lånt fra frisisk inden den danske labialisering har fundet sted (c. 1250). Foreløbig ser jeg mig ikke istand til at afgøre spørgsmålet, holder dog nærmest på engelsk som långivende sprog.

birk[14] hører vel ikke til de ord som viser frisiske lydejendommeligheder, men ordet spiller en så central rolle i Wadsteins argumentering og den fører ham til så vidtgående slutninger på historisk område, at man formelig bliver nødt til at tage fat på spørgsmålet så tidligt som muligt. E. Wessén og Borchling har allerede taget stilling imod Wadsteins opfattelse og den ser da rigtignok ret fantastisk ud. Det er allerede metodisk forfejlet at Wadstein inddrager en kilde fra Brugge, set udfra Frisland dog vel et ret periferisk, og dertil u-frisisk, område, mens man dog egentlig ikke med god grund kan beklage sig over mangel på retslitteratur fra det egentlige Frisland. Og ordet skal ovenikøbet ha været brugt så meget at Friserne kunne eksportere det. Betydningen som angives i det mnl. ordbog for *berec:* »rechtspraak, rechtsmacht«, »plaats waar recht gesproken wordt of het bestuur zitting houdt« kommer ikke overens med betydningen »retsdistrikt« som det heraf opståede *birk* får, og en overgang *be-rék* > **bîrek* > *birk* er heller ikke uden videre sandsynlig. Alt i alt er konstruktionen så usandsynlig at vi ikke kan bygge nogetsomhelst på den; ud fra sproget kan vi foreløbig ikke bevise noget om Frislands fremtrædende rolle i nordisk handel.

fredag[15] betragtes af Wadstein som lån fra frisisk (cf. Skautrup DSH I, s. 172). Ordet er en oversættelse af »dies Veneris«; formerne er for svensk *fre-, frea-, friadagher,* dansk *fredag,* vestnord. *frjádagr.* De nordiske former kan ikke stamme fra nord. *Friggiar-dagr.* Fraværelse af *-gg-* peger i vestgermansk retning (GG § 233b). »Da gerade im Friesischen, neben *friadei, fridei* etc. die auffallende Form mit *ē: fre-de, freed,* nfries. *frêd* etc. (s. Siebs PGr²I, 1258) vorkommt, ist es sehr möglich, dass wenigstens die nordischen Formen mit diesem Vokal aus dem Friesischen stammen.« En anden løsning ser Br.-N. (GG § 160,1). Han opstiller den regel, at »umiddelbart foran *a* bliver *ī* efter postkonsonantisk *r* og *w* i Østnordisk

(delvis ogsaa i Vestnordisk) tidlig til *ē*.« Han giver kun to »sikre« eksempler: *thrē*, *thrēa*<**þrīa*, **þrīar;* og *fredag:* gutn. *frīadagr* (v. *frjádagr;* jf. oht. *frīadag*) Fredag: glda. *frēdagh* (fsv. *frēadagher*). Men i betragtning af hvad Br.-N. siger i begyndelsen af § 157: »Lydaabning har i meget væsentlig Grad ændret den danske Vokalisme ved en gennemgribende Omdannelse«, dog »især af de oprindelig korte Vokaler« og senere: »Særlig langt skrider Lydaabningen frem efter *w*, *l*, *r* samt hvor Vokalen sammen med en efterfølgende Konsonant danner Diftong,« må denne regel dog nok tilkendes nogen sandsynlighed. Hvis vi altså går ud fra det vestgermanske ækvivalent af *Friggiar-dagr*, så er vi påny nået til det punkt at vi ikke kan afgøre hvilket vestgermansk sprog er långivende for dansk *fredag;* den ikke specielt-frisiske form med *-i* kan jo udmærket godt ligge til grund. Denne forklaring har også den fordel, at den kan gælde for alle nordiske former for *fredag*. Det må her dog bemærkes at Br.-N. antager udtrykkeligt for låneord den mulighed at *e*- og *i*-former af samme ord beror på forskellige låneformer (§ 160, anm. 5).

Wadstein omtaler endnu en anden mulighed: »dass die *e*-Formen nicht den Namen der Göttin *Frîa* enthalten, sondern eine dem nord. *Freyia* entsprechende Form. Diese würde ja auf Altfriesisch **Frêa* lauten« (*au*>*â*>*ê* (*i*-oml)). Frisisk *fre-de* ville altså være identisk med oldisl. *Freyiu-dagr*. Denne oldislandske form ville dog også ha stor chance for at blive til *Fredag* i dansk og svensk, når man læser hos Br.-N. (GG § 175, anm. 2): »En Delabialisering foreligger vel derimod i Forleddet *Frøy-*, der paa danske Runestene skrives *fray-*, *fre-* o.l.; tilsvarende i svenske Runeindskrifter *[...]*. Paa lignende Maade udvikles **frauiõn-* som 2. Sammensætningsled til *husfrōa* > *-frō* og med Delabialisering *-frē*.« Lånforklaringen ville så for danskens vedkommende være ganske overflødigt. Dog ville man på den måde møde vanskeligheder med former som *frea-*, *fria-dagher*, på grund af *a*-et. Og formen med *-i-* ville i dette tilfælde kræve en speciel forklaring: den kunne så passende være lånt fra tysk. Vort problem bliver dog stående lige så stort som det var i forvejen og det er: Er formen *Fredag* lånt fra frisisk eller skal den forklares på anden måde? Man kan ikke komme udenom at *-i*-et i *friadag* står i en meget »åben« omgivelse og at frisisk lån derved ikke bliver sandsynligere. Jeg vover dog heller ikke på dette punkt at træffe en afgørelse.

Med hensyn til *søndagen*[16] står vi overfor samme slags problemer. Br.-N., GG § 125: »En Udvikling *u* > *y* foreligger i mange Dialekter foran palatalt *n* (*nn*, *nd*), i det mindste efter visse Konsonanter, især *s*, *t*, *th* *[...]*. Seip Laaneordstudier II: 32 antager i visse Tilfælde (*Søndag*, *Tønde*) fakultativt Laan fra Mnt.« I § 5, II udelukker Br.-N. dog ikke den mulighed, at *sundagh* og *syndagh* kan »vise forskellige Laaneformer (den sidste muligvis fra Nedertysk eller Frisisk«). Også M Kr (Fr O, s. 22) tror i henhold til J. Reinius på frisisk afstamning i dette tilfælde. Lån fra frisisk sandsynliggøres ikke af formerne i K. v. Richthofens Altfriesisches Wörterbuch (Göttingen 1840): *sunnandi*, *sunnandei*, *sonnendei*, lige så lidt af de nyvestfrisiske former; de forudsætter allesammen en form med bevaret *-n-: sunnandi*> *snandi*>*snaynd*>*snein* (alle former belagt) (cf. G. Gosses i It Beaken X, s. 131).

Endnu bortset fra at der i disse former ikke findes spor af palatalisering, er det altså på grund af *-n*-et endnu mere usandsynligt at de danske former er opstået af dem. En anden udvikling har ordet dog øjensynligt fået i Hindeloopen: *Sende* (T. van der Kooy, De taal van Hindeloopen, p. 142) og i nordfrisisk: formerne *sandi* i fastlandsfrisisk (Wiedingharde: *sëndëî*), ferring *Sŏndāi*, sølring *Sendai* vidner om palatalisering og det er muligt at de har tabt *-n*-et tidligere; skønt Möllers Sølring ordbog også giver en ældre form *Senendai*. Disse kilder er dog for sene til at berettige os til nogensomhelst slutning. På grund af vort materiale kan vi sige at det ikke er sandsynligt at *Søndag* er lånt fra vest- eller østfrisisk. Om det ikke kunne være lånt fra nordfrisisk er mindre let at bedømme. De palataliserede former synes kun at forekomme i dansk og svensk; hvis det drejer sig om lån, så må det nok komme sydfra, men meget længere kan vi vel ikke komme. Vi ved jo slet ikke hvor længe et muligt *y* som palatalisering af *u* kan ha holdt sig i frisisk og hvornår. Lige så lidt som vi ved hvornår den palataliserede form er kommet ind i dansk.

Det samme kan siges om et ord som i lydlig henseende minder om *søndag: tønde*[17]. Også her i oldfrisisk former som udelukker palatalisering, henholdsvis *tonne, tunne;* og de samme former i nyvestfrisisk. Og igen frembyder de nordfrisiske former et helt andet billede: fastlandsfrisisk *tan* (Wiedingharde *tën*), ferring *tann*, sølring *ten;* allesammen former som beviser palatalisering. Og spørgsmålet er ligeledes det samme: Er her tale om dansk hjemlig udvikling, om nedertysk eller om frisisk lån?

klæði[18] hører til de neutrale *-ia*-stammer i dansk (GG § 442); det skal altså efter alle kunstens regler være opstået af **klaðia-*, hvorpå også tyder det lapske låneord *laðde*. Jeg vil gå ud fra at oldsaksisk ikke kommer i betragtning som långiver på grund af overgangen *ai* > *ē*. Den oldengelske form er *cláð* (eng. *cloth*) eller *clǽd* (cf. Hellquist), den frisiske *klath* eller *kleth*. v. Helten mener at de to former er udviklet af henholdsvis **claithuz-* og **claithiz-*. Hvis det lapske *laðde* virkelig nødsager os til at antage at den »oprindelige«, lånte, nordiske form har været *klaðia-* og ikke *klæðia-* så skal vi enten antage at **claithuz* er overgået til *ia*-stammerne og derved har fået omlyd eller også at det her drejer sig om to sideformer som begge to er lånt og som er faldet sammen i en mellemform. En anden mulighed ville dog være at *ai* i engelsk og frisisk først uden hensyn til de omgivende lyde bliver til *ā*, og at på dette tidspunkt nordisk har lånt *klāði*-formen. (Det ville støtte Hammerichs opfattelse, at ingvæonsk udvikler *ai* og *au* uden primær hensyntagen til de omgivende lyde.) Som mindre sandsynligt alternativ betragter Hellquist hjemlig udvikling, hvorved »i ordet (som åtm. sedermera ofta uppträder i sammans.) *-a-* utvecklats i relativt svagtonig ställning.« Det er vanskeligt at afgøre hvorvidt ordets senere hyppige anvendelse som sammensætningsled er en fortsættelse af ældre forhold; Br.-N. (GG § 104,2) taler om en udvikling *ai* > *a* i semifortis som finder sted i tidlig urnordisk tid, og det er altså i og for sig ikke udelukket at også *klæthe* har udviklet sig på den måde. Et spørgsmål som jeg ikke kan bedømme er, hvilken terminus ante quem vi kan bestemme for lån til lappisk: er de begrænsede til urnordisk tid, så både monoftonge-

ringen i eng.-fris. og eventuelt lån til Skandinavien skal ha fundet sted inden 800? Det er i og for sig ikke umuligt, men jeg må dog sige, at jeg ikke synes at mine låneteorier er helt tilfredsstillende. Enklere er forklaringen på grund af hjemlig udvikling (cf. MKr i FrO, s. 23).

Tilsidst skal her gives det frisiske materiale som kan være af betydning for spørgsmålets bedømmelse: i v. Richthofen har *klath* tydeligt overtaget på *kleth*. Nyvestfrisisk har *kleed* (tyder på *-e*-form; lån?), flt. *klean* (går tilbage på *-a*-form). De nordfrisiske former går alle tilbage på *a*: maur. *klüüs, kluuse* (E. Bauer, s. 39), Karrharde, *klüs, klüre*; Wiedingharde, *klûs, klûre* (tøj), *klaîd*, (klæde) (låneform?); ferring: *klúas, klualer*; sølring *kluað, kluaðer; kluar, kluaðer*. Man får nærmest indtryk af at *a*-formerne er de oprindelige og at *e* har udviklet sig forholdsvis sent. Forekomsten af *klath* og *kleth* ved siden af hinanden i oldfrisisk kunne pege i retning af en mindre »dybtgående«, senere palatalisering som ikke har *i*-omlydens regelmæssighed. Jeg tror ikke at en sideform **claithiz* er nødvendig til forklaringen af disse former; der er også almindelige *a*-stammer som har udviklet *ai* til *e*. Det går mig for vidt at forklare disse former udfra analogi med en instrumentalis, som v. Helten gør (s. 22). Det frisiske materiale gør ikke lån fra frisisk sandsynligere, siden en form med *-i* i endelsen hertil nok synes påkrævet, eller i hvert fald gør det lettere at forklare de nordiske former.

Flere ord tilskrives ofte frisisk lån på grund af deres palatalisering, som *blæk, mættæl, penning, sæk, strætæ, skræde, skrædder, gæl-kæræ, -kyræ, kerra, læst, mærsk, pæl, stævn*; vi vil også her undersøge, hvorvidt denne antagelse støttes af de overleverede former.

blæk[19] er ikke belagt i oldfrisisk, ligesålidt som i nyvestfrisisk. Oldsaksisk *blak*, mnt. *black*. Karrharder og mauringer *blåk* går tilbage på *a*, ligesom Wiedingharder *blak*; sølring *blak*, ferring *blakk*. Man kan selvfølgelig ikke bygge noget bevis på det frisiske materiale, fordi det er så sent, men materialet støtter ikke antagelsen af frisisk lån, hvorfor vi bliver nødt til at holde os til forklaringen som lån fra engelsk.

mættæl[20] må være et gammelt låneord, indkommet før overgangen *nt* > *tt*, altså senest i slutningen af 10. årh. (GG § 250): »*mat(t)æl* og *mættæl* Kappe (Fragm: 40[9], EL II.1) maa være gamle Laan (fra oht. *mantal*, oeng. *mentel*; Mar. Kristensen FrO: 26; jf. fsv. *mattul* og *mantol*, vn. *mǫttull*)«. Efter formen kan ordet dog også godt være frisisk lån; i oldfrisisk forekommer både *mantel* og *mentel*; forekomsten af den palataliserede form i dansk, mens svensk og vestnordisk har former med *a*, er ikke i strid med lån sydfra, så man må gå ud fra at frisisk her har en god chance. (Nordfrisisk har *mantel, måntel*; Jabben (o.c., § 56) mener at det her drejer sig om et ord som »erst in jüngster Zeit aufgenommen« er, og dette gælder måske for alle nordfrisiske dialekter).

Ordet *penning*[21] er så alment og viser så stor lighed i alle vestgermanske sprog at det er faktisk ugørligt at udpege et hjemsted. MKr anser ordet for engelsk lån, fordi det er en afledning af *pannæ*, som han betragter som et engelsk låneord.

sæk[22] er ikke belagt i oldfrisisk; nyvestfrisisk *sek*; mauring *seek;* Karrharde *sek*; Wiedingharde *sêk*; ferring *säk*; sølring *sak*. Allesammen næsten former som peger på palatalisering. Frisisk og engelsk lån er begge to mulige.

stræde[23] kan være lånt fra engelsk eller fra frisisk. Borchling mener (De Iepening fan de Fryske Akademy): »*stræte* (Strasze) steht dem ags. *stræt* näher als dem Altfries. *strête*.« Jeg ved nu ikke om Borchling har ret i dette. Han mener formodentlig at *æ* i engelsk og dansk stemmer overens med hinanden i modsætning til *e* i frisisk *strete*. Det kan selvfølgelig godt være, men det er vist ikke så let at få vished om denne sag; *e* i en frisisk kilde kan i og for sig godt ha samme værdi som *æ* i en ags. og det er ikke sandsynligt at *i*-omlyd af *a* i frisisk lige straks er blevet til lukket *e*. Cf. Br.-N. i GG § 162, anm. 4, hvor han i henhold til Agathe Lasch Mnd. Gr. § 112.146, regner med *æ*-kvalitet for det mnt. omlyds-*ê* (*i*-omlyd af *â*), modsat ældre *ê*. På denne måde får vi omtrent samme billede for hele det vest- og nordgermanske område for denne lyds vedkommende. På den anden side må man nok regne med en forholdsvis vidtgående palatalisering for frisisk i sammenligning med de andre sprog; men det er nu et emne for sig. De nordfrisiske former går alle tilbage på en form med *a* (men Karrh. *sdrid* »Gang in der Kirche«), men dette har i denne forbindelse faktisk ingen betydning; de palataliserede former er jo tilstrækkeligt belagt. Spørgsmålet står dog stadig åbent, om vi har at gøre med frisisk eller engelsk lån.

skræde, skrædder[24]; i mnt. forekommer *schreder, schrader*, og *schroder*. Oldfrisisk *skredere* og *skreda*. De nordfrisiske former går allesammen tilbage på en form med *a*: Karrh. *skrüdr*, Wiedingh. *skrûider*, ferr. *skruader,* sølr. *skruaðer*. Beror nyvestfrisisk *skroar* på nedertysk indflydelse? Når man ser formerne historisk, så hører *a*- og *e*-formerne hjemme i Frisland og *o*-formerne i nt. (germ. *au*). Jeg foretrækker derfor her at antage lån fra frisisk, skønt en ingvæonist her, med en vis ret, på grund af de former som Marius Kristensen råder over, kunne gøre indsigelse imod dette.

gæl-kyræ, -kæræ[25]; Wadstein ser heri et frisisk låneord. Hvad formen angår kan man dog indvende at en sådan delabialisering af *y* til *æ* ikke skulle være utænkeligt i forholdsvis tryksvag stilling indenfor det danske sprog (GG § 140 og 141). Den konkrete betydning som ordet har i nordisk (»Stadtvogt«), findes ikke i de oldfrisiske love, hvor ordet *kere* (= »Küre«) ellers forekommer flere gange. Borchling (o.c., s. 69) mener af den grund at den konkrete betydning af ordet er en yngre udvikling i germansk, og man kan i hvert fald gøre forholdsvis tungtvejende indvendinger imod at betragte ordet i denne betydning som frisisk lån. Formen *-kyræ* kan være både engelsk og tysk og frisisk, hvis man vil og hvis man med v. Helten antager at »Für die entwickelung des *e* aus *u* ist selbstverständlich die reihenfolge *y* (*ü*), *i*, *e*, anzunehmen.« (§ 30), men hvis dette passer, så ved vi jo endnu ikke hvornår og hvor længe. Formen *-kere* er så den eneste typisk frisiske faktor i dette problem, hvis vi ikke antager hjemlig delabialisering. Frisisk lån må på grund heraf stadig betragtes som en mulighed.

Taler palataliseringen i nordisk *kerra*[26] for at det er lånt fra frisisk? Det kedelige er, at, skønt frisisk er det »klassiske« palataliseringssprog, kan man ikke finde noget

belæg på en eller anden form *kerre* i frisisk; nyvestfrisisk er *karre*, mauring *kåår*; i oldfrisisk er ordet slet ikke belagt hverken i den ene form eller den anden. Middelnederl. har *carre*, *care*, *kerre*. Foran *r* bærer frisisk *a* og *e* sig ofte lidt mærkeligt ad, men jeg er ikke istand til at give nogen regel for den slags »undtagelser«. Middelndl. har derimod den påkrævede form og det er altså godt muligt at ordet er kommet herfra eller fra en anden mere eller mindre ingvæonsk egn, hvor palataliseringen er blevet gennemført. Det egentlige frisiske område er i denne forbindelse ikke en sandsynlig långiver.

Målbetegnelsen *læst*[27] tilskriver MKr nedertysk indflydelse, fra *last*, flt. *leste*; siden det er en målbetegnelse, er den nok ofte brugt i flertal og derved er *æ*-et kommet ind i det danske ord. Wadstein (Stud. Kock 406f.) tror dog på frisisk indflydelse, fordi frisisk her viser større overensstemmelse med den danske ordform end middelnedertysk. Heller ikke betydningen behøver, måske, at være i modstrid med denne antagelse; i v. R. forekommer nok kun betydningen »last, onus«, men i de vestfrisiske diplomer forekommer ordet også som målbetegnelse. Genus peger mest i kontinental retning; angelsaksisk kan vi altså se bort fra. I det store og hele er det godt muligt at *æ*-formen er opstået under frisisk indflydelse. Absolut er beviset langtfra: ordets brug som målbetegnelse kan jo være lånt fra nt. i frisisk og ordet *last* i nordfrisisk giver ingen gunstige resultater hvad formen angår: maur. *lååst*, W. *last*, ferr. *läst*, sølr. *last*.

Med hensyn til *mærsk*[28] er ligeledes både nt. og frisisk kandidater som man skal regne med. I v. R. er ordet ikke belagt, i den nyvestfrisiske ordbog (af Waling Dijkstra, Leeuwarden 1900) findes *marsk*, flt. også *mersken*, *a*- og *e*-former forekommer i stednavne. Falk og Torp henfører *mærsk* til mnt. *mersch*. Karrharden *mērsk*, sølr. *mērsk*, *mēsk*, ferring *mārsk*. En nærmere dialektgeografisk undersøgelse ville muligvis kunne kaste lidt mere lys over sagen.

stævn[29] hører også til de uløselige gåder; ifølge Wadstein (Studier Kock s. 407) er mnt. *steven* lånt fra frisisk og herigennem eller direkte fra frisisk skulle ordet så være nået til Danmark. Det er muligt.

MKr mener (FrO s. 22) at *pæl*[30] hører til de få ord dansk har lånt fra frisisk. v. R. *pal*, *pel*; nyvestfrisisk *peal* (tyder på gammelt *a*); mauring *puule*, Karrh. *pūle*, ferring *púal*, sølring *pual*, Wiedingh. *pûle*; allesammen former som tyder i retning af *pāl*. Siden i de andre vestgermanske sprog *pæl* slet ikke er belagt, må vi foreløbig regne med frisisk lån.

Ordet *gest*[31] som Skautrup betragter som frisisk lån, kan ligeså godt stamme fra mnt. *gest*, ved siden af *gast*, som fra frisisk *gest*, ved siden af *gast* (v. R.). Karrh. *gā̄st*, maur. *gååst*, ferring *geest*, sølring *geest*.

Efter denne gennemgang af palataliserede former er det nok blevet tydeligt at man ikke kan bevise frisisk lån gennem palatalisering alene; på den ene side er palataliseringens gennemførelse i frisisk langtfra konsekvent, på den anden side må man aldrig udelukke muligheden for palatalisering i f.eks. nedertysk; palataliseringen er ikke et så eksklusivt og så tydeligt bestemt fenomen at man har lov at drage skarpe skillelinjer.

Om ordet *sjæl*[32] skriver Skautrup (DSH I, s. 171), at lånene sandsynligvis har fundet sted på den måde, at mda. *sial*, runeda. *sial*, *siol* stammer fra osaks. *siala*, *siola*; mda. *sæl* (runeda. *silu*) fra oldfr. *sele*; og runeda. *saul*, *sol*, fsv. *sal*, *sol*, *saul*, vn. *sál* fra oeng. *sa(w)el*. Ifølge M. Kristensen og Wadstein er runedansk *sial* (ligeledes?) kommet fra frisisk. v. Richthofen har både formen *sele* og *siele*, den sidste kun i vestfrisiske kilder. Det er vanskeligt at bestemme hvilken udvikling germ. **saiwala* (?) har fået i de forskellige dialekter. Formen *sele* tyder mere på opr. *a* eller *æ*, mens *siele* godt kunne pege i retning af en diftong *ia*. De nordfrisiske former skaffer her ingen klarhed; formen *siil(e)*, f.eks. i Karrh., i mauring og i Wiedingh. kan gå tilbage både på *æ* og på *ia*. De (lånte?) nordfrisiske former med *ee* taler dog ikke for diftongisk oprindelse. For formen *sæl* (gda.) udelukker Br.-N. ikke muligheden af tysk lån (GG § 177, anm. 7). Allerede i oldsaksisk findes et eksempel på *sêla* (Wadstein, Kleinere alts. Sprachdenkmäler), og i mnt. bliver det den almindelige form. Vi kan ikke nå til et bevis for frisisk påvirkning på dette punkt.

Wadstein, Hammerich og Skautrup tror på frisisk påvirkning med hensyn til ordene *anker* og *dug*.[33] For det sidste ords vedkommende byder mnt. *dôk*, *dûk*, olds. *dok* dog de samme muligheder som oldfris. *dok*, *duek* (den samme veksel *o-u* også i nordisk). Den eneste overensstemmelse som bliver tilbage er muligheden af neutralt genus i ndl.(!), mens også svensk *dok* er neutrum i betydningen »Kopftuch, Schleier«. Denne betydning har netop maskulint *genus* i ndl. (Cf. W N T under Doek 1c). Overensstemmelsen med frisisk (og med ndl.) er altså fra rent sprogligt synspunkt ikke større end med saksisk. For *anker* er ags. en alvorlig konkurrent. Låneordet må være gammelt, siden en form *akkaræ* forekommer; ifølge MKr er det engelske låneord senere afløst af ndt. lån. Br.-N. mener dog at *-kk-* stammer fra særlige assimilerende dialekter eller fra tautosyllabiske former, så et dobbeltlån bliver overflødigt. Wadstein peger på at ags. *ancor* er mask., mens ndl.(!) *anker* er neutr. ligesom i nordisk. At lånet er tidligt, taler ikke imod lån fra frisisk.

Om *planke*[34] er ikke stort mere at sige end at Wadstein og Skautrup betragter det som lån fra frisisk; MKr. nævner mnt. som långivende sprog.

Om *fanden*[35] har Emil Petterson skrevet en artikel i Ark. f. N. Fil. LIV, s. 80. Forfatteren hævder at *fanden* ikke er lånt fra frisisk eller mnt. til nordisk, men at forholdet snarere er omvendt. Han peger på de få belæg ndt. har at vise frem af ordet. Siden ovenikøbet formen *fanden* er yngre end *fænden* i nordisk, må ordet i tilfælde af lån være lånt med omlydt form. Når man følger Skautrups mening: lån fra frisisk part. til et verbum *fandia* »besuchen«, er *i*-omlyd i et sådant verbum jo ikke umuligt. En sådan palatalisering i saksisk *fandôn* må derimod betragtes som urimeligt. Det er dog ikke sandsynligt at ordet er lånt fra frisisk; ved siden af sølring *fēn'en* forekommer et verbum *fuan'igi* »Krankenbesuch machen«, øjensynlig regelret udviklet af *fandia* med *a*. Ligesålidt som Pettersson har jeg kunnet finde noget andet belæg på ordet i nordfrisisk end i Boy P. Möllers sølring ordbog; og i Vestfrisland har jeg aldrig mødt *fanden* på min vej hverken i ældre eller i nyere sprog. *Fiand* forekommer derimod i oldfrisisk i betydningen »djævel«. Det forhold at i de eksempler som

Pettersson giver på nordisk *fiandi* i betydningen »djævel« ofte findes efterhængt artikel, ved siden af forekomsten af *fan* i nordisk, passer godt i Petterssons opfattelse at *fanden*, *fænden* er opstået af *fiænden*. Den værste klippe i denne forklaring er overgangen *fænden* > *fanden*. De nordfrisiske (fastlands-?)former *fannen* og *fanjen* som Outzen giver er rimelige nok, hvis de er låneord fra nordisk, som Pettersson med rette påpeger (s. 86).

fenne[36] betyder »indgrøftet marskland, indhegnet græsmark til løsgående kreaturer (alm. i syd- og sønderjyske marknavne)« (Skautrup DSH I, s. 174). *Finne* er endnu et levende ord i nyvestfrisisk som i nordfrisisk i denne betydning; v. Richthofen *fenne*, *fene* betyder »sumpfiges land, weide«; nordfrisisk kender forskellige former, de fleste med langt *e*. Gotisk *fani* og slægtninge har som regel betydningen »Schlamm, Sumpf«. Schiller-Lübben giver for mnt. dog også betydningen »niedrige Ländereien die zur Weide benutzt werden, mit moorigem untergrunde, gew. mit Gräben umschlossen«. Det er altså i og for sig godt muligt at Falk og Torp har ret, når de henfører jysk *fenne* til mnt. *venne*. Frisisk lån har her dog gode chancer. De nordfrisiske former har tabt deres slutnings-*e*: *feen* og *fän* (dansk *fen*, jysk *fenne*).

I Studier tillägnade Axel Kock (s. 408) peger Wadstein på at den frisiske form for *fjärndel* har større lighed med det svenske ord end det nedertyske *vêren-dêl*, som Hellquist betragter som forbillede for det. Det ville slet ikke være vanskeligt at forklare udviklingen til *fjärndel* udfra et frisisk *fiarndel* < *fjardandel*. Wadstein mener at ordets lån »sammanhänger tydligen med att det varit vanligt som måttsord, jfr. mndl. *vierendeel* även »naam van eene maat« (Verdam, Mndl. Hdwdb.)«. Denne betydning forekommer også i oldfrisisk (ikke hos v. R.) og efter formen er der altså ingenting som taler imod frisisk lån. Et andet spørgsmål er om det nu også er rigtigt. Nedertysk lån er trods alt heller ikke i dette tilfælde umuligt, når man f.eks. hos Falk og Torp læser at »*Fjern* ist eine kontamination von ält. dän. *fjær* und mnd. *vern*(*e*); rein deutsch ist die ält. dän. from *færn*(*e*).« Man kunne tænke sig en lignende udvikling i ordet *fjärndel*: man har lånt *fjärndel* fra nedertysk, men på svensk! Det ville være nyttigt at vide, hvornår ordet først dukker op i svensk; hvis tidspunktet er for sent, må frisisk påvirkning næsten betragtes som udelukket.

MKr (FrO s. 31) mener at *hanzkæ* næppe kan være lånt fra mnt., snarere fra oldsaks. *handskoh* eller frisisk. Hvad frisisk angår, er der ikke særlig meget som taler for lån herfra; v. R. kender til formen *handskoch*, jeg har ikke kunnet finde flere belæg på ordet i frisisk; mnt. er *hantsche*, altså formen som kommer den danske (eller nordiske) form nærmest. Holder man sig til det overleverede materiale, så har saksisk de bedste chancer, så meget mere som nyfrisisk i ordet *skoech* tydeligt har bevaret gammelt *-h*, mens mnt. har en form uden *-h*. Sammenlign Wiedingh. og ferring *skuch*, mauring *schouf*, Karrh. *skauch*, sølring *skoch*. Mnt. har *scho* (Schiller-Lübben). Det nordiske ord *hanske* er for gammelt til at kunne være lånt fra mnt., så vi bliver nødt til med Skautrup at antage lån fra oldsaksisk (DSH I, 173).

hælghon, *hel*(*li*)*gen*[37]; at sætte, som Wadstein, *hel*(*li*)*gen* i forbindelse med oldfris. **heligon* (læg mærke til stjernen!) er nok lidt dristigt, når man ser i v.R. at den

almindelige pluralform er *heliga* (den eneste gang *heligen* forekommer som acc. plur. er i en vestfrisisk tekst og beror efter alt at dømme på nyere udvikling). Det ligger altså absolut ikke »näher« at henføre *hel(li)gen* til frisisk; *n*-endelsen i *agon* er noget særligt for *âge* og *âre* (sml. østnordisk); i alle andre tilfælde er *n*-endelserne i frisisk svag plural (acc. og nom.) konsekvent faldet bort i modsætning til alle de andre vestgermanske sprog. Den gammelsvenske sideform *hælghona* (»Heilige«) svarer hvad endelsen angår nøje til *-ene* i oldfrisisk *agene* ifølge Wadstein; dette kan dog aldrig være bestemmende, når der ikke er belagt en acc. nom. plur.-form *heligene* i oldfrisisk. Siden oldsaksisk har genitiv plur. på *-ono* (svundet i mnt.) ligesom oldfrisisk på *-ona* (frisisk har øjensynligt bevaret endelsen længere), kan også *-ona*-endelsen i sammensætninger ligesågodt stamme fra oldsaksisk. For sideformen *hælghona* foretrækker jeg at antage hjemlig nordisk analogivirkning fra de allerede foreliggende former. Falk og Torp mener at *helgen* må stamme »von mnd. plur. *hilligen*, *hilgen*, schwaches subst. zu *hillich* »heilig««. Dog måske snarere fra oldsaksisk? (cf. *-ona*-formerne).

Wadstein antager frisisk oprindelse for navnet *Hemlanden*[38] for et stykke græsland i nærheden af Birka. Det er ikke umuligt, skønt jeg ikke er stedkendt nok i Birka og omegn til at kunne bedømme om navnet *Hemlanden* i betydningen »land, beläget hemma vid gården eller byn« virkelig er umuligt, og om disse *Hemlanden* ved Birka egner sig bedre til at bære det frisiske navn *ham* som forsåvidt jeg kan skønne af det materiale Wadstein anfører dog som regel har at gøre med en indhegning ved grøfter. Et andet punkt som kræver nogen opmærksomhed er forudsætningen af lukket *e* i frisisk *hem*, mens Wadstein dog for lån som *stræte*, *pæl*, *blæk*, *skrædder*, *sæk*, etc. tydeligt nok går ud fra åbent *æ* i lånetiden; man kan selvfølgelig mene at foran *m*(*m*) palataliseringen er skredet tidligere videre frem, eller at låneforholdene var anderledes: fra eller til forskellige dialekter, eller at lånet *Hemlanden* har fundet sted senere end de andre lån. Men alt dette ville kun være rimelige overvejelser, hvis frisisk lån i dette tilfælde var bevist i forvejen, ikke når det netop er det som skal bevises. Wadsteins bevis er ikke fyldestgørende.

For ordet *kål*[39] kan både antages frisisk og engelsk lån. Oldfrisisk **kal* er ikke belagt. Den nyvestfrisiske form *koal* peger ikke i retning af nogen *a;* sandsynligvis lån? Nordfrisisk maur. *küülj*, K. *kül'*, W. *kûl*, ferr. sølr. *kual* tyder på gammelt *a*, hvor dette nu end er kommet fra (hjemlig udvikling er her dog nok sandsynligst). Efter formen kan vi ikke afgøre om engelsk eller frisisk har været långivende.

Wadstein mener at svensk *kappa*[40] måske stammer fra frisisk; mulige er også mnt. *kappe*, ags. *cæppe*. *Kåbe* kan stamme fra ags. **câpa* engl. *cope*. Nyfrisisk *kape* tyder på at også denne form har forekommet i oldfrisisk efter al sandsynlighed. Ligesålidt som med ordene *ketil*[41] og *kort*, *kurt*[42] kan man dog nå til nogetsomhelst bevis.

Ordet *kiortel*[43] er sikkert ikke lån fra frisisk som Wadstein mener. Det er meget muligt at ordet *kort*, grundordet til *kiurtel*, ikke er belagt i ags., men selve ordet *kiurtel* har jeg ikke på nogen måde kunnet finde i frisisk, så der er ingen grund til at drage lån fra ags. i tvivl.

Ordet *kog*[44] (for inddiget stykke marskland) kan næppe være frisisk lån. Wiedingh. *kûch*, maur. *kuuch*, Karrh. *kūch*, ferring *kūg* tyder allesammen på gammelt *a;* hvilket bekræftes af den oldfrisiske form *kāg* og den nyvestfrisiske *keech*. Formen med *ô* må uden tvivl stamme fra mnt. Sölring har dog *koog*.

Mere indviklet er spørgsmålet *kogge*[45]. Ordet er ikke belagt i oldfrisisk og spørgsmålet skal helt og holdent betragtes udfra saglige forhold. Det antages ofte at *kogge* er oprindeligt en frisisk skibstype (cf. Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 27, LV ff.). Hvis dette er rigtigt og hvis endvidere Wadstein har ret i at Kugghamn skriver sig fra før det 11. årh., så må lån fra frisisk betragtes som muligt. At ordet senere bruges for Hanseaternes skibe (af samme type?) beviser så ingenting imod oprindeligt frisisk lån. Men alt dette afhænger af historikernes bedømmelse. Efter en historisk undersøgelse af emnet bliver dog stadig spørgsmålet tilbage om begrebet »frisisk skibstype« må opfattes kun politisk eller om det også har en sproglig baggrund. Kun hvis det sidste er tilfældet, har vi lov at antage lån fra frisisk.

knap[46]. Wadstein mener at den gammelsvenske form med enkelt *p* ikke kan være identisk med ags. *cnæpp* og at det er nødvendigt at antage frisisk lån. Den nordfrisiske form som ligger til grund finder han i nordfrisisk *knaap* (som kun forekommer hos Outzen?). I de nyere nordfrisiske ordbøger finder man kun former med *o*. I oldfrisisk forekommer kun formen med kort *a*, såvidt vi kan se. Noreen (Altschw. Gramm. § 342, 15) regner tilfældet under »Wechsel zwischen einfacher und geminierter konsonant« (urgerm.), og for lån fra frisisk er der i hvert fald ikke tilstrækkelig grund.

sadde[47]. Ordet forekommer ikke i det oldsaksiske materiale og heller ikke i Schiller-Lübbens ordbog. Oldfrisisk *satha*, *sada*, nyvestfrisisk *seadde* eller *sead*. Mauringer *süüdje*, Karrh. *süd'e*, Wiedingh. *sûîde*, ferring *sūad*, sølring *suar*, *suad*. Alle frisiske former tyder på gammelt *a*, og alt taler for at jysk *sadde* er lån fra frisisk, efter alt at dømme regelret fra de nordfrisiske land- og naboer. Der er mange flere ord som Wadstein betragter som mulige lån fra frisisk. Jeg har dog indtryk af at dette materiale kan indskrænkes og udbredes efter forgodtbefindende og at det er ørkesløst at diskutere videre om alle disse spørgsmål som man ikke kan nå til nogen form for sikkerhed eller blot sandsynlighed over.

Den sidste del af Hammerichs materiale er de »nord.-fris. Wortgleichungen, deren Bedeutung allerdings nicht überschätzt werden sollte, weil es sich öfters um Urverwandtschaft handelt«, samme emne altså som G. Walter behandler i »Der Wortschatz des altfriesischen (Leipzig 1911.)« I to tilfælde kan der være grund til at kritisere Hammerichs »Wortgleichungen«: Overensstemmelsen *ran(e)-raun* er hvad det frisiske angår grundet på en konjektur og kan derfor ikke bruges: om *epen-öpen* siger Hammerich selv at de kan ha udviklet sig uafhængigt af hinanden, forfatteren antager dog hellere en sammenhæng mellem de to former og beråber sig i denne forbindelse på sin egen ubeviste påstand om nordisk-frisisk sammenhæng i de to sprogs »forkærlighed« for *-ena* i det stærke part. præt. Som jeg har forkastet forudsætningen for dette argument, må jeg også afvise slutningen.

Tre ord betragter Hammerich som sandsynlige lån fra dansk til frisisk: *ederscip* fra dansk *edrugh; stjarne, stjorne* fra oldn. *stjorn; fletta* fra oldn. *flytja*. Også nedertysk har lånt *flütten* fra dansk, og engelsk *to flit* og *stern* er ligeledes lån fra nordisk, oplyser forfatteren dertil. Også her altså forbindelser som ikke indskrænker sig til det nordisk-frisiske alene.

Det er nok på det her behandlede materiale Hammerich grunder sin opfattelse om en »frisisch-nordischen Nachbarschaft«. Af disse overensstemmelser kan vi foruden de mulige lån og andre »Wortgleichungen« især nævne *u*-epenthesen, svind af *-n* i udlyd, formen *agene*, og suffikset *-else*. Hvordan Hammerich tænker sig konkret denne »Nachbarschaft«, ved jeg ikke. Nogle af de vigtigste overensstemmelser som Hammerich omtaler forekommer også i northumbrisk. Det ligger derfor nær at antage et oversøisk naboskab og medfølgende sproglige berøringer i et større område end Hammerich synes at gå ud fra[48]. Også ingvæonsk som helhed viser, som vi har set, tydelige overensstemmelser med nordisk. De forskellige tendensers tiltagende og aftagende styrke peger her som regel på en bevægelse fra syd til nord. Nordfrislands kolonisation passer godt ind i sådan et helhedsbillede af oversøisk naboskab, og den peger på den anden side på, at søvejen var kendt for den frisiske og frisisktalende bonde.

Order »frisisk« i de historiske kilder kan jo ikke betrages som identisk med »frisisktalende«. Det var uden tvivl mere et politisk end et sprogligt begreb. Frisisk handel behøver derfor langtfra altid at have bevirket frisisk-nordiske sprogberøringer. På hvilke afveje en sammenblanding af de to begreber frisisk kan føre en, viser Wadsteins bevisførelse for det »frisiske lån« *birka*. Hans frisiske parallel *berek* er hentet ikke fra en frisisk kilde, men fra en nederlandsk tekst fra Brugge!

At dog også frisisktalende må ha taget aktiv del i den frisiske handel, derom vidner ikke blot Nordfrislands kolonisation, men også f. eks. arkæologiske fund i den nuværende nederlandske provins Frisland[49]. Den frisiske »bondehandel« må forresten ha været væsentlig forskellig fra den senere Hanse-handel[50]. Hvor langt det frisisksprogede område så »oprindelig« (eller i hvert fald på den frisiske handels tid) har strakt sig udenfor den nederlandske provins Frisland, det frisiske »kærneområde«, det er et meget interessant men sandsynligvis uløseligt spørgsmål. Ud fra det man ved om sprogforholdene i tidligere og senere tid, har man lovlig svært ved at tro, at f. eks. det frisiske handelscentrum Dorestad nogensinde skulle ha været en, i sproglig henseende, frisisk by. Helt i overensstemmelse med det billede vi her forsøgsvis har skitseret af de historiske forhold, er det at vi har fundet forholdsvis sikre holdepunkter for frisisk påvirkning på søfartens område (*bavn*) og på landbrugets (*sadde*). At vi ikke har kunnet nå til lidt flere sikre resultater ligger måske mere i det overleverede materiales utilstrækkelighed end i kendsgerningernes art. Historisk set kan vi gå ud fra, at de nordisk-frisiske kontakter har taget deres begyndelse i folkevandringstiden. Om den senere udvikling siger den gængse historiske opfattelse, at den frisiske handel aftager efter den første blomstringstid, i løbet af vikingetiden, men navnlig efter 1066 må den frisiske skibfart pany ha været en faktor af betydning

(11. og 12. årh.). I det 14. årh. behøver vi slet ikke længer at regne med nogen frisisk indflydelse. Frisiske lån skal altså ha fundet sted inden den tid.

En gennemgående svaghed ved hele min bevisførelse er i denne forbindelse, at vi, bortset fra nogle få små runeindskrifter, ikke har skriftlige frisiske kilder fra før det 13. årh. Det frisiske materiale skriver sig altså fra efter den frisiske handels blomstringstid, og jeg har derfor aldrig kunnet henvise til de rigtige frisiske parallelformer. Det har kun drejet sig om at sandsynliggøre tidligere tiders sprogforhold udfra nyere materiale, det har aldrig været »rigtige« beviser. At sproget fra den tid kaldes for oldfrisisk, skyldes en i grunden måske ikke så heldig tradition. I tid svarer oldfrisisk nærmest til middeldansk, ikke til olddansk.

NOTER

1. Cf. Prokosch, A comparative germanic grammar, Philadelphia 1939, p. 237; og Peter Jørgensen, Über die Herkunft der Nordfriesen, København 1946.
2. P. Skautrup, DSH I, s. 130, og J. Brøndum-Nielsen, Dialekter og Dialektforskning, København 1927, s. 65–68.
3. W. Steller, Abrisz der altfriesischen Grammatik, Halle 1928, s. 14.
4. Paul Diderichsen, Elementær dansk grammatik, København 1946, s. 57.
5. Paul Diderichsen, o. c., s. 57–58 og H. F. Feilberg, Bidrag til en ordbog over jyske almuesmaal. København 1886–1914.
6. E. Hellquist, Svensk etymologisk ordbok. I–II. Lund 1939.
7. E. Sievers – K. Brünner, Angelsächsische Grammatik. Halle/Saale 1942, s. 232.
8. navnlig: E. Wadstein, Friesische Lehnwörter im Nordischen. Uppsala 1922.
9. M. Kristensen, Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog. København 1906.
10. E. Wadstein, o. c., s. 16.
11. Schiller-Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1877.
12. E. Wadstein, o. c., s. 7; P. Skautrup DSH I, s. 174. For de nordfrisiske paralleller har jeg brugt: *E. Bauer*, Die Moringer Mundart. Heidelberg 1925; *O. Tj. Jabben*, Die friesische Sprache der Karrharde. Breslau 1931; *P. Jensen*, Wörterbuch der nordfriesischen Sprache der Wiedingharde. Neumünster 1927; *Boy P. Möller*, Sölring uurterbok. Hamburg 1916; *N. Outzen*, Glossarium der friesischen Sprache, besonders in nordfriesischer Mundart. Kopenhagen 1837; *I. Schmidt-Petersen*, Wörterbuch und Sprachlehre der Nordfriesischen Sprache nach der Mundart von Föhr und Amrum. Husum, 1912; *V. Tams Jörgensen*, Frasch-tjüsch-dånsch uurdebök. Hüsem 1955.
13. E. Wadstein, o. c., s. 8; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
14. E. Wadstein, o. c., s. 5; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
15. E. Wadstein, o. c., s. 12.
16. E. Wadstein, o. c., s. 12; P. Skautrup, DSH I, s. 172; M. Kristensen, o. c., s. 22.
17. E. Wadstein, o. c., s. 10; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
18. E. Wadstein, o. c., s. 8; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
19. E. Wadstein, o. c., s. 10.
20. E. Wadstein, o. c., s. 15.
21. E. Wadstein, o. c., s. 14.
22. E. Wadstein, o. c., s. 10.
23. E. Wadstein, o. c., s. 16.
24. E. Wadstein, o. c., s. 9.; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
25. E. Wadstein, o. c., s. 10.
26. E. Wadstein, o. c., s. 12.
27. P. Skautrup, DSH I, s. 174.

28. P. Skautrup, DSH I, s. 174.
29. P. Skautrup, DSH I, s. 174.
30. E. Wadstein, o. c., s. 15; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
31. P. Skautrup, DSH I, s. 174.
32. E. Wadstein, o. c., s. 15; M. Kristensen, o. c., s. 22.
33. E. Wadstein, o. c., s. 7–8; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
34. E. Wadstein, o. c., s. 15; P. Skautrup, DSH I, s. 174.
35. P. Skautrup, DSH I, s. 171.
36. P. Skautrup, DSH I, s. 174 og III, s. 392.
37. E. Wadstein, o. c., s. 11.
38. I Studier tillägnade Axel Kock, Lund 1929, s. 409.
39. E. Wadstein, o. c., s. 13.
40. E. Wadstein, o. c., s. 15.
41. E. Wadstein, o. c., s. 15.
42. E. Wadstein, o. c., s. 10.
43. E. Wadstein, o. c., s. 9.
44. P. Skautrup, DSH I, s. 174 og III, s. 392.
45. E. Wadstein, o. c., s. 6.
46. E. Wadstein, o. c., s. 9.
47. P. Skautrup, DSH I, s. 174.
48. cf. for de frisisk-engelske oversøiske kontakter: Hans Kuhn, Friesisch und Nordseegermanisch (i Us Wurk, Jg. 4, s. 37ff.)
49. cf. B. H. Slicher van Bath, Herschreven historie. Leiden 1949; deri navnlig: Problemen rond de friese middeleeuwse geschiedenis. Og: P. C. J. A. Boeles, Friesland tot de elfde eeuw. 's-Gravenhage 1951.
50. cf. Barbara Rohwer, Der friesische Handel im frühen Mittelalter. Leipzig 1937.

JYSKE ORD

Af Peter Skautrup

7. førmersinde

I sin ordbog har Feilberg en artikel med den mærkelige form *farmosin* som opslagsord. Betydningen er han sikker nok på: »forhen, for lidt siden«, men formen er »tvivlsom«, bemærker han. Dog er han ikke i tvivl om, at førsteled er ordet *før*, ligesom han antager, at sidste del af ordet er *-sinde* eller *-siden*, men tilføjer så: »er det: föromsinde, el. för mig siden?« I tillægsbindet (s. 135) tilføjes: »er dog vel: för om sinde«. Det er mærkeligt, at Feilberg ikke har kunnet klare ordet, der næppe kan være andet end *førmersinde*.

Feilberg anfører ordet fra Salling i tre forskellige former: *farmosiən* og *farmæseň* (den ene af disse kilder må vel være lærer H. C. Strandgaard i Selde, Nørre hrd.) samt (fra Åsted sogn i Harre hrd., nabosognet til Selde) *far mæ sin*. Endvidere fra Fur: *farmæsiən*. I tillægsbindet optages fra Tang Kristensens Jysk Almueliv, tillægsbd. VI. 318: »*Faar mæ sennd:* for en tid siden«, som Feilberg lydskriver til *far mæ seň* (udtrykket er ikke stedfæstet; når Grüner-Nielsen i Sprog og Kultur.X.59 stedfæster det til Hjarnø, er dette uden hjemmel, men forklares derved, at et foran på samme side anført udtryk er opgivet fra Hjarnø!). Ligeledes optages i tillægsbindet fra Jysk Almueliv, tillægsbd. VI.324: »Få mæ sinnd«, der lydskrives til *få mæ siň*, og er meddelt fra Lem sogn, Rødding hrd. Endvidere fra Skattegraveren.XI. 40: »Faar mæ sinnd«, der af Feilberg lydskrives *farməsiň* og er meddelt af lærer M. Møller, Sire sogn, Hjerm hrd. Men lærer Møller var fra Lime sogn, Rødding hrd. Bortset fra den ikke stedfæstede form synes ordet altså kun afhjemlet fra Salling og Fur, hvad Feilbergs oplysninger ikke umiddelbart lader ane. Og hermed stemmer de få andre citatsteder i vore seddelsamlinger.

I Tang Kristensen, Danske Sagn. II.183 anføres: »Stubbergård i Sevel er ikke noget nu imod, hvad den var *far mæ sinnd* (før om dage)«. Kilden er atter lærer M. Møller, Sire (d.v.s. Lem, Rødding hrd.). Videre i Jysk Almueliv, tillægsbd. VI.324 (nr. 977): »Ja, I kan nu sige, hvad I vil, men det var *faar mæ siin;* for nogle dage siden, for et stød siden, ikke passeret for nys« (fra Tise, Nørre hrd., Salling). Endelig har Gerner i sin til Moth indsendte ordliste (ca. 1697) opført »*farmesind*, førend«, der må formodes at være opgivet af en eller anden præst i stiftet, hvortil Salling hørte og hører.

Mod tolkningen ud fra *førmersinde* kan der lydligt kun gøres den indvending, at vokalen i *-sinde* absolut ikke kan være lang, således som tre af de hos Feilberg anførte

former angiver: *farmosiən*, *far mæ sin* og *farmæsiən*. Da det næppe er muligt at få yderligere besked om kilderne – og formen nu synes tabt –, må man enten antage, at meddelerne ikke har magtet en transskription eller også er adverbiet blevet omtolket i tilknytning til *siden*.

Efter at ovenstående var skrevet lod jeg alligevel i en af instituttets spørgelister (Æ, udsendt 30/3 1960) ordet efterlyse i følgende spørgsmål:

10. Kender De udtrykket farmosi·en, farmæsi·en med betydningen »forhen«, »for lidt siden«?

Jeg indrømmer, at formen – det direkte spørgsmål og kun én udtaleform – ikke er heldig, men min tanke var, for så vidt ordet overhovedet kunne opspores, at fremkalde indsigelse mod formen med lang vokal. – Resultatet blev, at af 508 udsendte spørgelister med 471 besvarelser var der kun positive oplysninger om ordet fra syv meddelere:

Oddense, Hindborg hrd. (1636,2, f. 1894): Ja, farmosi·en.

Junget, Salling Nørre hrd. (1656,1, f. 1880): fa·e(r)mæse·n betød »igamle Dage, for længe siden«.

Grove, Ginding hrd. (2478,1, f. 1876): Ja.

Dybe, Vandfuld hrd. (2437,3, f. 1888): Ja, jeg har hørt det af gamle Folk.

Tyregod, Nørvang hrd. (2314,1, f. 1928): Ja – ældre folk kender det men det bruges ikke mere, det brugtes i betydn.: »forhen«.

Dronninglund, Dronninglund hrd. (1229,1, f. 1893): farmæsi·en, førri (før i tiden).

Galten, Galten hrd. (1928,1, f. 1898): famæsi.

De to (eventuelt tre) første besvarelser bekræfter hjemmehørigheden i det ovenfor nævnte Sallingområde. Om de andre besvarelser virkelig er rester visende et større udbredelsesområde, eller de er tilfældige planetære gloser, slynget ud fra Sallingcentret – sådanne tilfælde forekommer jo, selv om de oftest er vanskelige af verificere –, må stå hen, men at ordet på det nærmeste er dødt, turde i al fald være sikkert.

8. førrum

Det foran behandlede ord med udtaleformer som *farmosi·ən* og *fa·rmæseŋ·* fra Salling nødes man på grund af mellemvokalen, der forudsætter en lukket stavelse, til at tolke som et *førmersinde*, altså indeholdende en komparativsform *førmer*, som er velkendt i ældre sprog: *fyrmēr(e)*, tidligst adverbium, men så også anvendt som rent adjektiv. Men i betydning svarende hertil, om end kun i bestemte forbindelser, finder vi også en form *fa·rom*, der forudsætter et *førrum* af ældre *fyrrum*.

I de omtalte besvarelser fra 1960 på spørgeliste Æ.10 var de ca. 400 rent negative, i almindelighed blot med svaret (nej) eller »kendes ikke« eller helt ubesvaret. Men i en del tilfælde anføres synonyme udtryk og deriblandt *i farumgodaw* og lignende. Svarene anføres her:

Hillerslev s. og hrd. (1338,7, f. 1886): i farumgudaw (mest sagt i spøg), farensti, i fordumstijer, fu lit sijen.

Ydby, Refs hrd. (1396,3, f. 1883): faromenti, fortid – nærensti, nutid.

Oddense, Hindborg hrd. (1636,1, f. 1906): fooromsi.

Volling, Hindborg hrd. (1641,2, f. 1904): faromsi.

Selde, Salling Nr. hrd. (1658,2, f. 1892): Faromsien, m og o er byttet om.

Krejbjerg, Rødding hrd. (1682,1, f. 1879): har hørt udtrykkene som Dreng af gamle Folk, senere hed det faromsend.

Balling, Rødding hrd. (1683,2, f. 1904): Faromstund.

Højslev, Fjends hrd. (1691,1, f. 1893): far om staaen.

Vroue, Fjends hrd. (1707,1, f. 1898): Nej, derimod fa·r om godaw··.

Resen, Fjends hrd. (1708,1, f. 1897): faromsin – for nöj sin.

Ørum, Fjends hrd. (1709,1, f. 1893): Ja, far·omsin, far·omdaw, far·hen, betyder tilbage i Tiden.

Skals, Rinds hrd. (1726, f. 1902): Faromsien.

Vindum, Middelsom hrd. (1773,1, f. 1882): Saadan gjorde vi faromdaws.

Vindblæs, Gerlev hrd. (1871,1, f. 1888): Jeg kender udtrykket faromtier (før om tider) i betydningen tidligere, førhen.

Vrads, Tyrsting hrd. (2212,1, f. 1897): faromgodaw (tidlige(re) tid).

Bording, Hammerum hrd. (2491,1, f. 1899): Faromdav betyder før om Dage, dette Udtryk har været brugt.

Nr. Nebel, V. Horne hrd. (2597,1 f. 1893): Man siger undertiden endnu i Farumgudaw··.

Som det fremgår af svarene mestrer vore meddelelere i almindelighed ikke nogen lydskrift, og dette er heller ikke krævet fra vor side. Spørgsmålene drejer sig for det store flertals vedkommende om tilstedeværelse eller ikke-tilstedeværelse af bestemte gloser, og hvor der kan være tale om lydforhold, stilles kun spørgsmål af en så enkel karakter, at der ikke behøves fonetisk skoling for en besvarelse. I de ovennævnte svar indgår tydeligt nok som første led *farom-*, der af nogle meddelere tolkes som *før om*. Dannelserne synes også her at have centrum i Midtjylland, især i Salling med tilstødende egne, og de findes ikke i det egentlige Vendsyssel og Himmerland (dog undtaget Rinds hrd.) og heller ikke i Sydjylland og Sønderjylland. Feilberg kender mærkeligt nok ikke ordet eller ordforbindelserne (han har ingen exempler under *godlag* I.472 eller *lag* II.366.2).

I ordbogens samlinger findes følgende materiale:

Bjerregaard. Årets arbejde i Ommersyssel. 22.9: *Så haj ði fa·ɹ om go law i'no ən teŋəsd, dæ wa bon'ən o hal'm, å de war ən biko·v.*

»far om daw«, tidligere. Vindblæs, Gerlev hrd.

'I faromguedaw var vi glaae, naar di kam. J.Kirk. Nae i æ Thue. (1949).71.

i fa·r åm go da·w. Vroue, Fjends hrd.

at der i faromgoddage stod en Prædikestol paa Gammel Stubbergaard. AarbSkive. 1926.90.

i farom god' Dage. Aakjær. Vredens Børn. (1904).4.

*I faromgoddaw' drøw a Verden omkring. Aakjær. Rugens Sange. (1906).107.

Hwad om a vild aabenbaar æ med dæ, hvor tit du haar søjt mæ ved Nættetider i farom god' Daw'. Aakjær. Livet paa Hegnsgaard. (1907).22.

Der kom jo ikke nær saa mange til Kros nu som i føromgoddage. Aakjær. Hvor Bønder bor. (1908).84.

War hun og Goj ett nøj Kjærrester i farom god' Daw'? Aakjær. Ulvens Søn. (1909).14.

*gammel Filshaw',/ en Borr ved æ Fywr i farom god Daw'. Aakjær. Esper Tækki. (1913).47.

En Staarupbo, J. Chr. Poulsen, født 1846, har fortalt mig, at i »farom god' Daw«, da kom Viborgboere hver Pinse .. kjørende til Lundø for at »hold Liegstow« i Lundø Krat. Aakjær i Skivebogen. 1920.145.

No gaar der wal nap saa manne (ɔ: spøgelser) som i faromgoddaw. Aakjær. Po fir glowend Pæl. (1923).52.

(de) haar .. dernied i Fløj i faromgodaw osse hat en jenle Tywbælle aa drawes mej. smst. 128.

Ja, man vidste nok en hel Del at fortælle om den Slags Gerninger, men det var i »faromgodaw« saadan noget kunde gaa an. Nu var Politiet altfor snar i Vendingen. Marie Bregendal. Sødalsfolkene. I.129.

de war nok ett saa sjællen faromsind, te æ Præjst ve æ Højtier ku fo Hold po en hiel Rinkning aa Bowsknapper istæj for Pængg. Vilbert Møller. Skive-Uge-Revue. 24/7 1914.

i faroms Tider, for manne Hunder Or sind. Aakjær. Po fir glowend Pæl. (1923). 86.

i faroms Tid'er, nær a gik dernied ved æ O .. da haar a høt æ manne Gaang. smst. 114.

* det er bløw'n den Bød', som han maa betaal' for aall' de Plawer og aall' de Synder, / han farom bedrøw imud vi sølle Bønder. Aakjær. Esper Tækki. (1913). 30.

Disse kilder bekræfter smukt svarene fremkommet gennem spørgelisterne. Ordet og forbindelserne hører hjemme i Midtjylland i et område fra Ty (J. Kirk) til Ommersyssel (Gerlev hrd.) og er især velkendt i Salling (Vilbert Møller) og Fjends hrd. (Aakjær, Marie Bregendal). Almindeligst er »i førrum goddage«, med sideformer som »i førrum dage«, »i førrum godlag«, »i førrum sinde«, »i førrum tider«, »(i) førrum stunde« mfl. Vi har her et tydeligt levn fra en tid, der ligger forud for de fleste ældre middeldanske sprogkilder, en tid med bevaret kasusbøjning af adjektivet. Forbindelsen »i fyrrum dagum« har været så fast, ad adjektivet stivnede i denne dativ-pluralisform, – mens substantivet (eller substantiverne) fulgte med i kasusnedbrydningen. Meningen fastholdtes gennem den nære tilknytning til nominativsformen *fyrri* [*fa·r*], og der kunne dannes ny afledning på *-s: faroms*, ligesom adjektivet kunne anvendes adverbielt (se sidste citat fra Aakjærs Esper Tækki). – At ordet og forbindelsen tidligere har haft videre udbredelse er der vel ikke tvivl om, men uden for det nævnte område har adjektivbøjningen ikke holdt stand. Feilberg (I.171.23) an-

fører fra Angel: *i före daw*, i gamle dage, som han formentlig har lydskrevet og hentet fra Hagerup. Om det danske Sprog i Angel. (1867). 174.: »I förre Davv' va e it så som no«. Men formen *förre* her kan vel bedst forklares som en sekundært nydannet komparativ (jf. *i föer ti*, som Feilberg anfører fra Valsbøl I.402.33, vel egen optegnelse). Ellers er forbindelsen vistnok almindeligt udskiftet med »før(re) i dage«, således hedder det i al fald i Vestjylland, fx. i Give, Herning og Tvis (: *fɑ·r i dɑw·*. Et Hardsysselmål. II. 81.26). – Den adverbielle brug af *fa·rom* (hos Aakjær) kendes allerede i oldislandsk: *fyrrum*, forhen, fordum.

9. averlang.

Til rigsmålets *aflang* (også kendt i dialekter) svarer i vestjysk en form ˈɑwe(r)ˌlɔŋˈ, fx. *æn ɑwerlɔŋ kå'r*, et aflangt kar (Et Hardsysselmål. II.28.22). Nu er det klart, at denne form ikke kan udgå fra det af etymologerne omdiskuterede *aflang*, idet den tostavelses form [ɑwər-] tydeligt har haft dækket vokal i anden stavelse. Denne vanskelighed har Feilberg da også søgt at overvinde ved at indordne ordet under *avet* (I.36.50): »*awər lån* (Holstebro) aflang, måske en omdannelse af dette ord«! Pudsigt nok har Colding i sin Etymologicum Latinum. (1622). 680 ganske samme »tolkning«: *Oblongus* .. Avet langt .. oblongæ malæ, Affuet lang, Kinder eller Kinbeen, og s. 1113 under *Scaphium:* poculum oblongioris figuræ .. Anffvidlang skaale, eller koffsken, som i rettelserne er rettet til: anvidlang 1. avdlang! Sætteren har atter læst *n* for *u*! Men denne tolkning er jo betydningsmæssigt helt umulig. Den rigtige tolkning er ligetil. Vi har her det samme præfiks som i oldislandsk *afar-*, nyisl. *afar-*, der jo alm. anvendes som forstærkende præfiks ved adjektiver (eller adverbier): *afarbreiður*, meget, overordentlig bred, *afarfastur*, overordentlig fast, *afarlítill*, ganske lille, *afarmikill*, meget stor. I vestjysk har afledningen *averlang* altså fået betydningen »mere lang«, nemlig mere lang end bred, d.v.s. oval. – Man kunne da tænke sig, at formen *aflang* i virkeligheden er en af den ældre form *averlang* omdannet form, muligvis under påvirkning af lat. *oblongus*, således som det fx. er formodet af Johan Bergman i Studier tillägn. E. Tegnér. 1918. 325ff. og tidligere af Tamm. Etymologisk svensk ordbok. I. (1890ff.). 18.

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

ÅRSBERETNING FOR 1962

Medarbejdere på instituttet og ved Jysk ordbog har været:

Docent, dr. phil. *K. Ringgaard*,
lektor, førstebibliotekar *Niels Åge Nielsen*,
amanuensis, mag. art. *Hans Veirup*,
sekretær, cand. mag. *Ove Rasmussen*,
stud. mag. *Britta Sørensen*,
– *Mette Kunøe*,
– *Kresten Nordentoft*,
– *Mette Kring Andreasen*,
– *H. Chr. Nickelsen*,
– *Viggo Sørensen* (fra 19/2),
ikke-videnskabelig ass. *Inge Leth Jørgensen* (til 31/4),
– *Solveig Pedersen* (fra 1/6),
kontorist *Walter Nielsen*,
henvist kontorist *Vagn Nielsen Hviid* (til 23/1),
– – *M. Brink Andersen* (til 3/3),
– – *A. Lemfort* (fra 6/2),
– – *Aage Kofoed* (fra 5/4).

INSTITUTARBEJDET

Som sædvanlig har arbejdet på instituttet været koncentreret om udsendelse af spørgelister, seddeludskrivning, affotografering af dialektmateriale fra UfF., København, og andre, private samlinger, alfabetisering og indordning af seddelmateriale, korttegning m.v.

SPØRGELISTER

Af spørgelister er udsendt listerne AF (15/2), AG (24/3), AH (12/10) og AI (17/12) i henholdsvis 461, 454, 450 og 417 eksemplarer. Hjemkommet i udfyldt stand er henholdsvis 441, 419, 340 og 124.

SEDDELUDSKRIVNING

Ved udskrivning fra trykt litteratur og fra lydskrevne optegnelser, samt ved affotografering og opklæbning er ordbogens seddelmateriale i årets løb blevet forøget med *174.365 sedler*.

KORTTEGNING

Som tidligere har dr. *Ringgaard* tegnet kort ud fra materialet i spørgelisterne. I årets løb er der tegnet 114 kort, hovedsagelig lydgeografiske. Endvidere har deltagerne i hans årlige dialektkursus tegnet 15 ordgeografiske kort.

EKSKURSION

Af forskellige årsager blev den årlige studenterekskursion i år lagt i tiden 4/10–9/10. Deltagerne var *K. Ringgaard*, *Kr. Nordentoft*, *Viggo Sørensen* og *Bent Søndergaard*. Ekskursionens mål var *Endelave*. Det viste sig, at dialekten der var næsten helt forsvundet. Kun én mand på øen talte endnu genuin dialekt. Med ham som meddeler blev Mar. Kristensens ordliste gennemgået og der blev optaget to timers bånd. Hos andre meddelere blev ordforrådet indenfor speciellere områder optegnet.

BÅNDOPTAGELSER

Foruden ovennævnte fra *Endelave* er der foretaget en mindre båndoptagelse fra *Hundslund* sogn. Ungdomskonsulent *Hans Andersen*, Stedesand, har skænket instituttet et bånd med optagelser fra Sydslesvig, bl.a. med enkelte prøver på Fjoldemålet.

FONOGRAMVALSER

Fra Nordisches Institut, Kiel, har instituttet modtaget 40 lak- og 30 kobber-fonogramvalser med optagelser af jyske dialekter, foretaget af prof. *Walther Heinrich Vogt* i 1920'erne. Desværre viste det sig, at lakvalserne var for medtaget af tidens tand til at kunne overføres til bånd, og intet dansk firma synes at kunne påtage sig at lave nye efter kobbermatricerne. Heldigvis modtog instituttet samtidig prof. *Vogts* lydskrevne (Dania) aflæsning af valserne.

ORDBOGSREDAKTION

Der har været afholdt redaktionsmøder 22/2 – 4/5 – 2/10 – 12/10 og 26/10. Som tidligere omtalt er *suppleringsreglerne* færdige, og en supplering (forfra i alfabetet) ved studenter er nu i gang.

Hvad *redaktionsreglerne* angår, er disse delvis – men også kun delvis – udarbejdet, idet de næppe vil kunne være helt komplette og endelige, før vi igennem redaktionsarbejdet har gjort vore erfaringer. En *prøveredaktion* af afsnittet a–ae er på det nærmeste afsluttet (ved Skautrup) og straks i det nye år vil vi sætte en prøve op, dels for at tage endeligt standpunkt til det rent typografiske, dels for at kunne skønne om den foretagne prøveredaktion viser rimelige proportioner og om den giver mulighed for at anslå omfanget af hele ordbogen.

FORSKELLIGT

Fra Mrs. *E. Uldall*, Edinburgh, har instituttet modtaget professor H. J. Uldalls efterladte optegnelser fra Rougsø herred. Dette meget værdifulde materiale gav ved udskrivning 5.757 sedler. – *P. Hollensen* har afsluttet sin gennemgang af Torslevmålets ordforråd; resultatet blev i alt 24 kollegiehefter. – Frk. *A. M. Nielsen*, som på samme måde gennemgår Hundslundmålet, har indsendt 13 kollegiehefter. – *Torsten Balle*, Torsted, arbejder med båndaflæsning og færdiggørelse af sin ordbog over Torstedmålet. – Lektor *P. Jeppesen* har overgivet instituttet sine optegnelser fra Rømø. – Professor *Kr. Hald* og lektor *S. Davidsen* har tilsendt instituttet bogstav a af deres samlinger.

PUBLIKATIONER

Instituttet har udsendt Sprog og Kultur XXII hefte 4 og XXIII hefte 1–2.

(Fortsat fra omslagets side 2.)

Den norske krønike. Utg. av Mikjel Sørlie. 1962. – *Per Thorson:* Per Hovda. Norske fiskeméd. (Anm.). Særtr. af Maal og minne. – *Tarjei Vesaas:* Hesten fra Hogget. Legen og Lynet. Tegninger af Gunnar Hossy. 1963. – *Kr. Værnfelt:* Ved hestemarked og søboder. Særtr. af Fra Himmerland og Kjær Herred 1962. – *Svend Aakjær:* Torperne og de danske drenge. Særtr. (Politikens kronik 24/12 1962). – *Samme:* Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. Særtr. (Politikens kronik 21/11 1960). – *Samme:* Års og Kongerslev. Særtr. af Fra Himmerland og Kjær Herred. – Acta Jutlandica XXXIV. – Annales Academiæ Regiæ Scientiarum Upsaliensis. 6. 1962. – Bibliografi over dansk folkekultur 1960. – Dansk Sprogværn. No. 23. Juli 1962. No. 24. Dec. 1962. Bind 2, Hæfte 1. Marts 1963. – Det jydske Musikkonservatorium. Årsberetning for 1961–1962. – Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Årbok 1961. – Et genfundet Rahbek-brev. J. H. Schultz A/S. 1962. – Etudes Romanes dédiées à Andreas Blinkenberg. 1963. – Festgabe für L. L. Hammerich. Aus Anlass seines siebzigsten Geburtstags. – Festschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald zur Ostseewoche vom 7. Juli bis 15. Juli 1962. (XI. 3–4). – Folkeminder. 8. hefte. 1962. – Fortegnelse over stednavne i Ringkøbing amt. Udg. af Stednavneudvalget. 1962. – Fridtjof Nansen Minneforelesninger. I. – Grundtvig-Studier 1962. – Juridisk grundbog. Affattelse af love, domme, forvaltningsakter og kontrakter. Hovedred. W. E. v. Eyben. – Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie. Beretning om virksomheden i 1961. – Meijerbergs arkiv. XI. – Nordisk seminar i folkedigtning. I. Udg. af Laurits Bødker. – Norsk ordbok. Hefte 4. – Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1961. – Saga och sed. 1961. – Sprogforeningens årsberetning 1961–62. – Sydsvenska Ortnamnssällskapets årsskrift 1961–1962. – *Söderwall:* Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. 27. häfte, af K. G. Ljunggren. – Sønderjyske årbøger. 2. Halvbind 1962. – Østjysk Hjemstavn. 27. årg. 1962. – Årets fund 1962. Olaf Olsen og Ole Crumlin-Pedersen: Vikingeskibene i Roskilde fjord. 1963. – Aarhus Universitets læseplan. Forelæsninger og øvelser i efterårssemestret 1962. – Aarhus Universitet. Årsberetning 1961–62.

INSTITUT
FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

Publikationer:

Sprog og Kultur	I–XX. 1932–1958 pr. årgang	10,00
Jyske Folkemaal I.	Kristen Klastrup: På Træ·skofjo'l, 1935	4,00
– – II.	Torolf Kristensen: Fræ mi bet'te Ti' å ong· Daw·, 1939	5,00
– – III.	Distriktsdyrlæge H. Jensen: Himmerlandske Dialektfortællinger, 1940	udsolgt
– – IV.	A. C. Skyum: Vers på Morsingmål. 1953	5,00
– – V.	N. P. Bjerregaard: Årets arbejde i Ommersyssel. 1959	12,00
– – VI.	Arne Espegaard: Gavn og Gammen, 1960	12,00
Studier tilegnede Verner Dahlerup paa 75-aarsdagen, 1934		10,00
Peder Smed og Adser Bonde, udg. ved Svend Mogensen, 1936		4,00
Humanistiske Studier I. Peter Jeppesen: En sønderjydsk Dialekts Udvikling, 1938		udsolgt
Humanistiske Studier III. Marie Bjerrum: Felstedmaalets tonale Accenter. 1948		8,00
H. P. Hansen: Løb og Løbbinding, 1937		udsolgt
Gudmund Schütte: A Continuation of Widsith in German Romances and Danish Ballads, 1936		1,25
August F. Schmidt: Nogle Arbejdsgilder i den gamle danske Landsby, 1938		2,00
– – : Landsbygilder, 1940		2,00
– – : Gilder i Landsbyen, 1942		2,00
– – : Oldermand og Bystævne, 1945		6,00
Peter Skautrup: De store bogstavers historie (særtryk). 1947		2,00
– – : Kostaldens navne i danske dialekter (særtryk). 1949		3,00
– – : Bondesind. 1950		6,00

Ikke i Boghandelen:

Spørgelister Nr. 1 A og B: Møllen, 1935.
Spørgeliste Nr. 2: Husdyrene, ved Niels Åge Nielsen, 1941.
Søren Haugstrup Jensen: En oversigt over den litteratur, som behandler stednavne med endelsen -lev, 1939.
»Messingjens«, i Lydskrift ved Søren Haugstrup Jensen, 1938.
Lydskrift (4 s.), 1938.